

De Nieuwe

Zelfzwichter

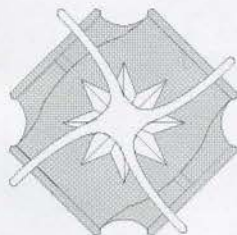
in dit nummer

- Industriële windmolens rond 1700-1860
- Molennieuws
- Excursie spectaculair onderweg
- Berichten uit het molenarchief
- Geslaagde actie voor nieuwe vrijwillige molenaars
- De watermolen bij het klooster Ter Apel

Colofon

De Nieuwe Zelfwichter

jaargang 1 no. 4
december 1997 • 4
ISSN 1386-4920

De Nieuwe Zelfwichter is het kwartaalblad van de gezamenlijke molenorganisaties in de provincie Groningen. Het blad verschijnt in de maanden maart, juni, september en december. Leden van de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens en leden van de Stichting De Groninger Molen ontvangen het blad automatisch. Niet leden kunnen zich op dit periodiek abonneren voor f 25,00 per jaar (4 nummers). Losse nummers kosten f 5,00 exclusief porto.

Opgave lidmaatschap + Abonnement Vereniging Vrienden van de Groninger Molens, t.a.v. Ledenadministratie, Postbus 213, 9700 AE Groningen

Opgave alleen abonnement voor De Nieuwe Zelfwichter: A-weg 5c, 9718 CS Groningen

Secretariaatsadressen

- Vereniging Vrienden van de Groninger Molens, Postbus 213, 9700 AE Groningen, tel. (0597) 59 19 31
- Stichting De Groninger Molen, A-weg 5c, 9718 CS Groningen, fax (050) 314 25 84
- Gilde van Vrijwillige Molenaars, afd. Groningen, p/a Nassastraat 65, 9675 EN Winschoten, tel. (0597) 41 42 69

Redactie (a.i.)

Redactie van De Nieuwe Zelfwichter: p/a A-weg 5c, 9718 CS Groningen, tel. (050) 312 16 94, fax (050) 314 25 84
H. Berends - Sebaldeburen, H.A. Hachmer - Nieuwe Pekela, G. Geertsema-ten Broek - Groningen

De redactie behoudt zich het recht voor om ingezonden artikelen in te korten. Overname van artikelen is eerst na overleg met de uitgever toegestaan.

Aan dit nummer werkten mee

H. Blaauw, M.E. van Doornik, C.E. van der Horst, T. Kalk, I. Martens, F.J. Paping, R. Scheltens, H.G.T. Vos.

Grafische basisvormgeving

Biche Eleveld bNO - Groningen

Cartoons

René Halma - Groningen

Lay-out en drukwerk

Zodiak Groep - Groningen

Oplage

1100 exemplaren

Sluitingsdatum kopij

10 februari 1998

foto omslag:

Op de omslag dit keer een fraaie foto van de onlangs gerestaureerde koren- en pelmolen *De Orrust* (92) te Oude Pekela. In het vorige nummer maakte wij melding van de opening op 13 september jl. Vrijwilliger mw. Sietske Bezema-Tel zwaait hier de scepter en stelt het zeer op prijs als u haar met een bezoek op de molen vereert.

- 2 • **Industriële windmolens op de Groninger klei**
Via de archiefcommissie heeft de redactie beslag weten te leggen op een belangwekkend artikel die het verdient onder een breder publiek te worden gebracht. De auteur heeft veel onderzoek gedaan naar bedrijvigheid en bezigheden van de inwoners van noord Nederland in de periode 1770 tot 1860. Hierbij kwamen veel interessante molengegevens boven 'water'. In deze uitgave het eerste deel van dit artikel
- 9 • **Redactioneel**
- 10 • **In Memoriam**
- 11 • **Molennieuws**
Dit keer veel kort molennieuws. Vrijwilligers en anderen worden vooral aangespoord om wetenswaardigheden over 'hun' molen aan de redactie door te geven
- 12 • **Nieuwe Groninger Encyclopedie op stapel**
- **Groninger molenkenners debuteert in Belgisch molentijdschrift**
- 13 • **Berichten uit het molenarchief**
- 14 • **Excursie Vereniging naar Overijssel**
De heenreis naar de molens en andere bezienswaardigheden verliep dit keer eens geheel anders...
- 16 • **Najaarsvergadering van de Vereniging, een verslag**
- 17 • **Molenwerkgroep Oostgroningen op de riddel**
- 18 • **De watermolen bij het klooster Ter Apel**
- 20 • **Gildenieuws**
- **Eén keer, niet weer**
- 21 • **Verstild Verleden (23)**
- 22 • **Over een Molenverzameling**
- 24 • **Een nieuw molenblad**

Industriële windmolens op de Groninger klei 1770-1860

Deel 1: koren- en pelmolens

Een eerdere versie van dit artikel werd gepubliceerd in het Jaarboek voor de Geschiedenis van Bedrijf en Techniek, IX (1992) 69-94. Zie ook "R.F.J. Paping, Voor een handvol stuivers; Werken, verdienen en besteden: de levensstandaard van boeren, arbeiders en middenstanders op de Groninger klei, 1770-1860 (Groningen 1995) 76-81".

De heer Paping is universitair docent in economische- en sociale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

Eén van de nationale symbolen van Nederland is de windmolen. Geheel ten onrechte is dit niet. Niet alleen zorgden windmolens voor het droogmalen van grote stukken land, ook speelden ze een zeer belangrijke rol in de snelle 'industriële' ontwikkeling tijdens de Gouden Eeuw in Holland. Tot ver in de negentiende eeuw, toen in Groot-Brittannië met behulp van stoommachines de Industriële Revolutie al lang van start was gegaan, bleef de windmolen in Nederland de voornaamste gebruikte krachtbron in de nijverheid. Sterker nog, juist in de eerste helft van de negentiende eeuw werden veel nieuwe molens gebouwd.

Door de concentratie in de Nederlandse economische geschiedschrijving op tekenen van de 'nieuwe industriële tijd' in deze periode, zijn de ouderwetse ogende windmolens nogal verwaarloosd. Molens wekken slechts interesse op voor zover ze in concurrentie stonden met stoomfabrieken. Daarbij wordt getracht na te gaan wat de redenen waren (dure steenkool, institutionele belemmeringen voor stoom, technische problemen, kleine afzetmarkten,

kartelvorming molenaars, etc.), dat de windmolens zich staande hielden tegenover de schaarse stoomfabrieken. In grote delen van Nederland, met name het platteland, was van werkelijke concurrentie tussen molens en stoomfabrieken echter voorlopig geen sprake. De langzame vervanging van wind door stoom zette er pas na 1860 werkelijk in. Om duidelijk te maken dat, ondanks het gebruik van een weinig modern voortdrijvingsmechanisme, de molensector toch tamelijk dynamisch was en midden in de markt stond, wordt hier de ontwikkeling van het industriële molenbedrijf in de agrarische Groninger kleigebieden geschetst tussen 1770 en 1860. In dit gebied maakten de windmolens zelfs een opvallende bloeiperiode door in de jaren 1840-1860. Een de plaatselijke consumptie veruit overstijgende productie van gort en olie toont daarbij aan, dat het vaak in dit opzicht nogal verwaarloosde platteland, ook buiten de bekende textiel en steenfabricage, een belangwekkende rol kon spelen in de Nederlandse industriële output.

In dit artikel staat de vraag centraal wanneer en waardoor het aantal houtzaag-, pel-, koren- en oliemolens in de Groninger kleigebieden toenam of afnam in de periode 1770-1860. Nagegaan wordt welke vraag- en aanbodfactoren een rol speelden in de getalsmatige ontwikkeling. Uit de reconstructie van het jaarlijkse aantal industriemolens, blijkt hoe belangrijk deze factoren waren. Van een geleidelijke ontwikkeling was geen sprake. Perioden van stagnatie en zelfs teruggang in het getal molens wisselden af met perioden, waarin in hoog tempo nieuwe molens opgericht werden. Een schets van de globale getalsmatige ontwikkeling van windmolens, met behulp van gegevens voor enkele steekjaren, versluiert de schoksgewijze groei geheel. Deze schoksgewijze groei van het aantal molens duidt op grote fluctuaties in de netto investeringen. Getracht zal worden verklaringen te geven voor de

specifieke fluctuaties. Omdat zowel ontwikkeling als verklaring bij de diverse soorten molens verschillend waren, zullen koren- en pelmolens, olieslagerijen en houtzaagmolens ieder afzonderlijk behandeld worden. In tegenstelling tot Holland en zelfs de stad Groningen waren in de overwegend agrarische kleigebieden namelijk slechts deze soorten industriemolens van belang. Wel maalden korenmolens in Grijpskerk en Bedum rond 1830 tijdelijk schors, dat diende als ingrediënt voor het looiproces van de vele Groninger leerlooierijtjes. Boekweitmeel en mosterd kwamen meestal van kleine paard- of rosmolens. Slechts bij grote uitzondering is voor het malen daarvan in de kleigebieden een windmolen gebruikt. In een aantal molens werd, net als in Holland, trouwens een combinatie van genoemde werkzaamheden verricht. De belangrijkste was de veelvuldig voorkomende combinatie van koren- en pelmolen, reden om deze molens samen te behandelen.

TABEL 1: Kadastraal inkomen uit molens in de Groninger kleigebieden, 1828/1831

soort molen	aantal	gemiddelde kadastrale inkomen
korenmolens	44	f 155
koren- en pelmolens	30	f 222
pelmolens	25	f 250
zaagmolens (met combinaties)	14	f 293
koren- en schorsmolens	2	f 320
oliermolens (met combinaties)	16	f 363

Bron: RAG, Provinciaal Archief, E 28-21.

Voordat de verschillende molens afzonderlijk aan bod komen, zal hier eerst nog ingegaan worden op de waarde, oftewel de omvang van het in de diverse molens belichaamde kapitaal. Dit is zo interessant omdat de windmolens op de klei, samen met de steenfabrieken, gedurende de hele onderzoeksperiode de meest kapitaalintensieve bedrijven in de nijverheid waren. Het in tabel 1 gegeven kadastraal inkomen omvat de jaarlijkse belastbare opbrengst van de molens. Deze jaarlijkse belastbare opbrengst is rechtstreeks afgeleid van de waarde. De cijfers, daterend van het moment van opmaken van het kadaster rond 1830, geven aan dat vooral de, meestal tamelijk nieuwe, olie- en zaagmolens relatief veel waard waren. De korenmolens, waaronder vele ouderwetse standerdmolens, belichaamden een veel geringere waarde. De pelmolens zweefden ergens tussen beide in. Verschillende van deze molens

De oude standerd-korenmolen te Ter Haar.
foto: WOB, omstreeks 1939

waren vrij oud, maar het waren wel allen bovenkruiers.

Oorspronkelijk waren het kleine standerdmolens die het Groninger land sierden. In de achttiende en de negentiende eeuw werden deze vervangen door achtkante en soms zes-kante bovenkruiers. De bovenkruiers konden beter van de wind profiteren en waren vaak groter dan de oude standerdmolens. Tevens hadden ze als voordeel dat ze makkelijker te bedienen, ruimer en stabielere waren. Het proces van vervanging ging vrij langzaam, omdat in de achttiende eeuw het aantal molens slechts weinig toenam, terwijl de oude standerdmolens pas na geheel verval of afbranden werden vervangen door bovenkruiers. De nieuwe achttiende eeuwse molens waren vrijwel allemaal wel bovenkruiers. De kleine standerd-korenmolens voldeden echter voor eerst ook nog redelijk, zeker gezien de krimpende afzet-

markt. Zowel door de verbeterende gemiddelde kwaliteit van de windmolens (als gevolg van de vervanging van standerdmolens door bovenkruiers), als door de algemene prijsstijging in de Franse tijd, stegen de gemiddelde prijzen van verkochte molens rond 1800 sterk (zie tabel 2). Dezelfde kwaliteitsverbetering zorgde er in de eerste helft van de negentiende eeuw voor, dat de waarde van molens beter hield dan de prijs van bouwmaterialen. Terwijl de prijzen van voedsel en brandstof vanaf de jaren dertig weer stegen, bleven de prijzen van bouwmaterialen, die de vervangingswaarde van de molens grotendeels bepaalden, een langzaam dalende tendens vertonen.

TABEL 2: Geschatte gemiddelde prijzen van molens en van eigen boerderijen van twintig hectare in de Groninger kleigebieden, 1770-1860.

	molenprijs	molens (N)	boerderijprijs	hectare (N)
1770/1780	f 2.600	17	f 6.200	9.133
1781/1790	f 3.400	21	f 6.700	10.544
1791/1800	f 7.600	16	f 7.900	9.096
1801/1810	f 8.200	30	f 10.300	12.044
1811/1820	f 6.400	24	f 10.100	11.773
1821/1830	f 7.400	29	f 8.800	12.162
1831/1840	f 7.700	29	f 9.700	9.091
1841/1850	f 8.300	35	f 13.200	10.894
1851/1860	f 9.100	31	f 19.700	11.289

Bron: RAG Notarieel Archief, Kadastraal Archief en Oud-Rechterlijke Archieven. Zie ook R.F.J. Paping, Voor een handvol stuivers, 350-354, 357. N: aantal molens of hectares waarvoor gegevens.

De windmolens waren, in vergelijking met de verder vrij ambachtelijke nijverheid, tamelijk veel waard. In vergelijking met het agrarisch bedrijf echter was het geïnvesteerd vermogen in het molenbedrijf zeker niet groot. De waarde van een windmolen lag zo vrijwel voortdurend beneden de waarde van een imaginair boerenbedrijf met twintig hectare land. Het totale in de kleigebieden in molengebouwen belichaamde kapitaal was daarmee eveneens beperkt. Dit kapitaal steeg echter wel snel van circa f 300.000,- in de periode 1770/80, via circa f 800.000,- in de periode 1811/20 tot ongeveer f 1.600.000,- in de periode 1851/60.

De koren- en pelmolens

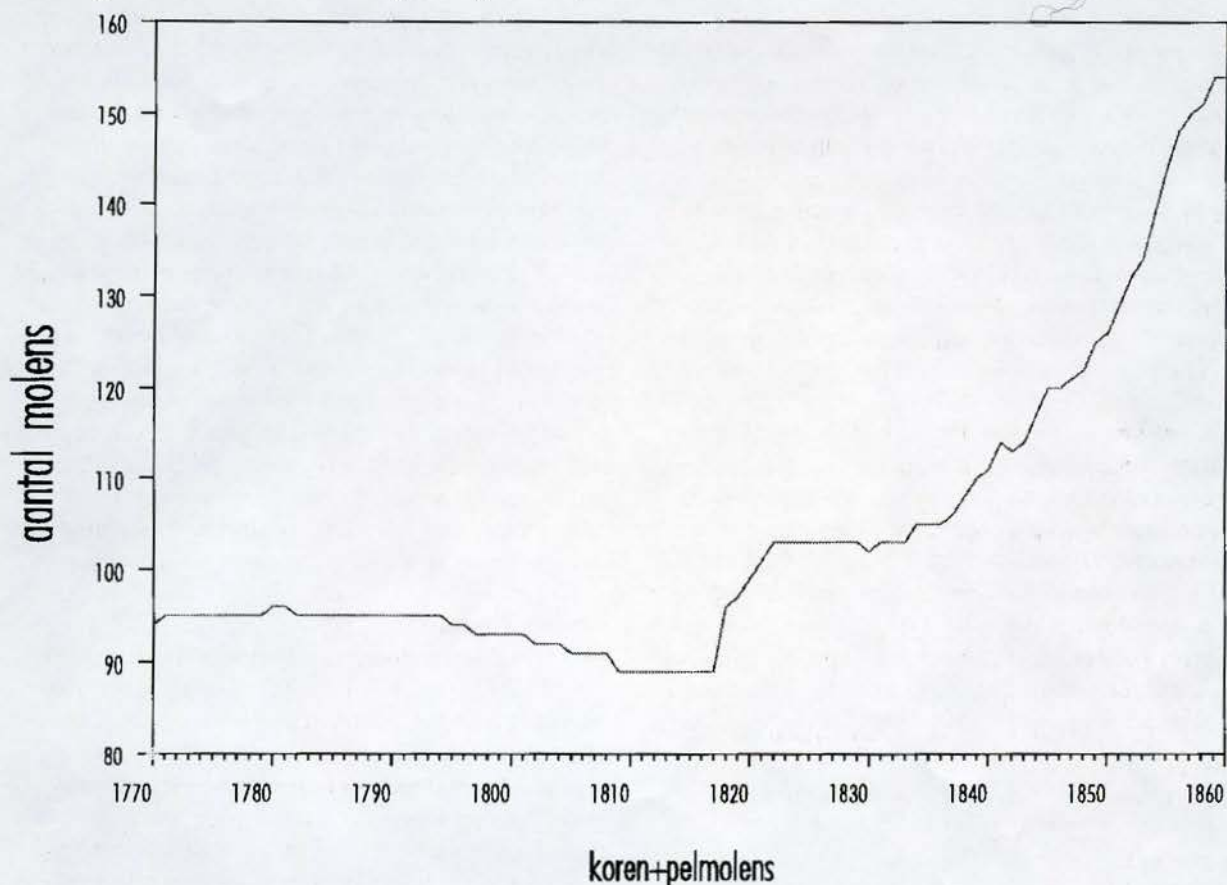
In de kleigebieden waren de korenmolens van oorsprong het talrijkst. Hun molenaars droegen zorg voor het malen van rogge en tarwe voor het dagelijkse brood van de bevolking. Tevens werden de maalstenen gebruikt om voor de boeren granen en bonen tot veevoer te vermalen. Deze molens richtten zich dan ook geheel op de plaatselijke afzetmarkt en hadden nauwelijks last van concurrentie van elders. Dit komt duidelijk naar voren in de zeventiende en achttiende eeuw, toen de provincie Groningen verdeeld was in een aantal molenressorten. In elk van deze ressorten hadden één of twee molenaars het monopolie op het malen van granen. De Staten van Stad en Lande hielden het aantal korenmolens sinds 1628 beperkt, zodat de invordering van de accijns op het gemaal (een belasting op het malen van broodgranen) goedkoop bleef. Bij iedere molen moest namelijk een chercher of sarries wonen om de aanvoer en afvoer van granen en meel te controleren en zo fraude te voorkomen. Hoe minder molens, hoe minder de controlekosten waren. Bij de invoering van de belasting op het gemaal in het tweede kwart van de zeventiende eeuw, liet de overheid om deze reden een groot aantal korenmolens afbreken. De overblijvende molenaars, die hun afzetmarkt hierdoor vergroot zagen, betaalden een vergoeding aan de eigenaren van de afgebroken molens. In verband met de belasting op het gemaal was tot in de Franse tijd van vrije vestiging van korenmolens geen sprake.

Behalve korenmolens waren er in de achttiende eeuw in de kleigebieden ook nog een dertigtal pelmolens. Deze pelden gerst tot gort, een belangrijk ingrediënt in onder meer de traditionele karnemelkse brei. De overgrote meerderheid der pelmolens stamde uit de eerste helft van de achttiende eeuw, toen deze de ambachtelijke gortemakers vervingen. In Oost-Friesland vond iets later in de achttiende eeuw dezelfde ontwikkeling plaats. De pelmolens stonden in de achttiende eeuw voornamelijk in de wat grotere dorpen. Van daaruit bedienden ze hun klanten in de nabije regio. In de achttiende eeuw pelden ze in ieder geval gedeeltelijk voor geld, waarbij de boeren gerst brachten en die gepeld als gort terug ontvingen. De kinderen van Helprig Klaasen, landbouwers te Vierhuizen onder Ulrum, voldeden zo vrijwel jaarlijks een kleine rekening voor gort pellen in de periode 1765-1778. Het gortmeel werd behalve in de omliggende dorpen ook verder weg afgezet. Veel ging er naar de stad Groningen; er werd gort naar Holland vervoerd en zelfs maakten de pelmolens van Aduard en Ezingen in 1816 en 1819 melding van afzet in En-

Grafiek 1

Aantal graanmolens in de Groninger kleigebieden, 1770-1860.

geland. De plaatselijke afzetmarkt speelde bij de pelmolens daarmee in veel mindere mate een overheersende rol dan bij de korenmolens, die geheel op het omliggende gebied georiënteerd waren en waar bij zelfs afzet in de stad Groningen, moeilijk, zo niet bij tijd en wijle vrijwel verboden was.

In de tweede helft van de achttiende eeuw werden er nauwelijks nieuwe koren- of pelmolens opgericht (zie grafiek 1). Wel kregen bestaande molens, die afbrandden of vanwege verval afgebroken moesten worden, meestal weer een vervanger. Het afbranden van molens kwam geregeld voor. Om zich tegen dit risico te verzekeren hadden de Groninger pelmolenaars in de achttiende eeuw onderlinge brandwaarborgcontracten afgesloten. Pas rond 1800 verdwenen er enige graanmolens definitief, doordat er na verval geen wederopbouw plaatsvond. Deze stagnatie in het aantal graanmolens in de tweede helft van de achttiende eeuw kan niet alleen op het conto van de overheidsbelemmering worden geschreven, ook nieuwe pelmolens (waarvan de vrije vestiging wel was toegestaan) kwamen in deze periode name-

lijk niet tot stand. Veel eerder lag de oorzaak in de teruglopende vraag naar gemalen en gepelde voedingswaren, die het nieuw oprichten van graanmolens weinig aantrekkelijk maakte. Uit cijfers voor de consumptie van broodgranen in het hele Groninger platteland, zoals die geschat zijn uit de opbrengsten van de belasting op het gemaal, en uit de aantallen molens (zie grafiek 1 en 2), valt af te leiden dat per molen in ieder geval de productie van broodmeel daalde, ondanks een weer toenemende bevolking in de Groninger kleigebieden vanaf het midden van de achttiende eeuw. De afname van de broodconsumptie werd veroorzaakt door de snelle opkomst van de aardappel in de tweede helft van de achttiende eeuw, die trouwens niet alleen het brood, maar ook de gort in de maaltijden gedeeltelijk verving. Gezien de ontwikkeling van de consumptie van broodgranen lijkt de aardappel zijn positie in het Groninger consumptiepakket vooral veroverd te hebben in de periode tot aan 1810. De relatief dure Franse tijd kenmerkte zich door een opmars van de goedkopere aardappelen. Ondanks de teruggang in de vraag hielden de Gro-

ninger graanmolens zich nog relatief goed, zeker in vergelijking met de Zaanse pelmolens, waarvan het aantal in de betrekkelijk korte periode 1790-1800 dramatisch terugliep, met ongeveer één derde. Het lijkt er dan ook op dat de concurrentiepositie op afzetmarkten elders, van de Groninger molens ten opzichte van hun Zaanse collega's, flink verbeterde in deze jaren.

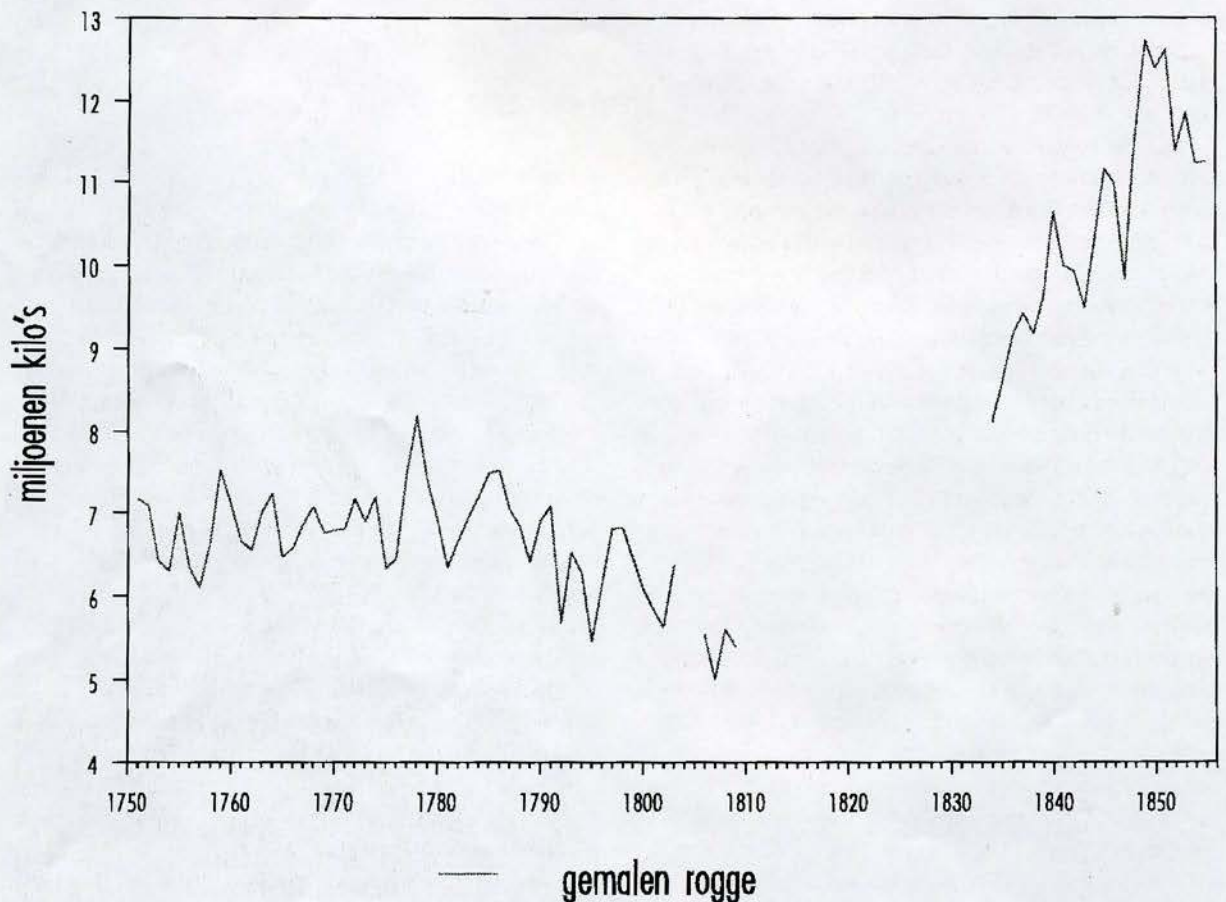
Ook de nieuwe belastingwetgeving ingevoerd in 1806 bracht wat betreft het gemaal geen wezenlijke verandering, daarbij troffen allerlei beperkende maatregelen de korenmolenaars, zoals een verbod op het houden van vee. Pas na de Franse tijd en de opheffing van de belasting op het gemaal (1816) werd het makkelijker om korenmolens te bouwen. De provinciale overheid mocht van Den Haag niet langer het oprichten van nieuwe graanmolens tegenhouden. Ook de gedwongen scheiding tussen korenmolens en pelmolens uit de achttiende eeuw verdween. Korenmolenaars legden massaal pelstenen en pelmolenaars maalstenen in hun molens. Dit spreidde het risico, daar de molenaars nu niet langer voor de afzet van één enkel product afhankelijk was. Een ander belangrijk voordeel was dat voor het malen van graan minder wind nodig was dan

voor het pellen. Hierdoor kon één molen optimaal gebruik maken van de beschikbare windkracht en ging het malen en pellen efficiënter en vermoedelijk goedkoper.

Het vieren van de teugels door de overheid vormde het sein voor het begin van een snelle en kortstondige hausse in de bouw van molens in de periode 1817-1822. Het ging daarbij vooral om molens die zowel konden malen als pellen. Al in 1823 begon de overheid, in verband met de hernieuwde invoering van een belasting op het gemaal, een stokje te steken voor de lucratieve combinatiemolens. Juist dit soort molens zou, door het tegelijkertijd verwerken van belast en onbelast graan, fraude in de hand werken. Ook was nu de koninklijke toestemming nodig voor het oprichten van nieuwe korenmolens en erg scheutig was de koning hier blijkbaar niet mee. Zo kwam abrupt een einde aan de toename van het aantal graanmolens, want voor pelmolens waren de perspectieven ook niet erg gunstig. Er bestond na-

Grafiek 2:

Geschatte hoeveelheid gemalen broodrogge op het Groninger platteland, 1751-1855 (in miljoenen kilogrammen).

melijk al rond 1800 een overcapaciteit aan graanmolens (vergelijk grafiek 1 met grafiek 2), veroorzaakt door een daling van de vraag naar gort en brood in de kleigebieden in de voorgaande halve eeuw. Zelfs het kleine aantal in de periode 1817-1822 nieuw gebouwde graanmolens leidde al tot klachten over een teveel aan koren- en pelmolens. Alleen combinatiemolens waren nog wel interessant, daar die uitgaande van een tamelijk stabiele thuismarkt voor rogge, uit speculatieve overwegingen voor afzet elders gerst konden pellen. Het was echter vooral de bovengenoemde institutionele belemmering, die deze 'nieuwe' technische toepassing tegenhield en zo de ontwikkeling van de graanmolens in de kleigebieden afremde.

De slapte op de markt voor voedselproducten in de jaren twintig en het begin van de jaren dertig, resulterende in zeer lage prijzen, maakte het oprichten van graanmolens er ook niet bepaald aantrekkelijker op. De afzet van de bestaande molens ontwikkelde zich in deze jaren echter niet ongunstig, ondanks de belasting op het gemaal. Er was sprake van doorlopende bevolkingsgroei, terwijl de consumptie van roggebrood, naar de cijfers zich laten aanzien, weer toenam en de opmars van de aardappel langzaam aan tot stilstand kwam. De oorzaak voor beide laatst genoemde ontwikkelingen moet gezocht worden in de relatief hoge reële lonen in de periode 1820-1844.

Naast de menselijke consumptie van roggebrood en gort hadden de ontwikkelingen in de Groninger landbouw invloed op het aantal graanmolens. De toename van het akkerland ten koste van het grasland vanaf het einde van de achttiende eeuw zorgde er aan de ene kant voor dat de grondstoffen, gerst en rogge, steeds overvloedig beschikbaar waren. Een groot deel van de akkerbouwproductie werd onbewerkt naar elders verzonden, gerst exporteerde men echter ook ten dele in bewerkte vorm (gort). Belangrijker nog was dat de Groninger boerenbedrijven steeds meer veevoer nodig hadden, om zo met minder weide- en hooiland de veestapel, in verband met de mestvoorziening, in stand te houden. De korenmolens profiteerden hiervan als malers van veevoer, terwijl het afval van pelmolens eveneens uitstekend geschikt was om aan vee te voederen. Het belang van het malen van veevoer

voor de windmolens blijkt uit de staten van consumptie in het departement Groningen van 1807, die naast 92.441 hl. belast stijfsel- en broodgraan ook 134.520 hl. 'onbelaste speciën tot mesting e.d.' opgeven. Gezien dit belang moet de stagnatie in het aantal graanmolens in de periode 1825-1835 (de eerste agrarische depressie van de negentiende eeuw) mede geweten worden aan het tijdelijk tot stilstand komen van de verschuiving van grasland naar akkerland in Groningen.

Na de invoering van de nieuwe wet aangaande de belasting op het gemaal in 1833, verdwenen de belemmeringen op het oprichten en veranderen van korenmolens langzamerhand. In het vervolg stond de overheid de bouw van een korenmolen of het leggen van maal- of pelstenen tamelijk gemakkelijk toe. Eerst geleidelijk, maar na 1845 steeds sneller nam daardoor het aantal koren- en pelmolens toe. Reeds in het begin van de jaren veertig hervatte ook weer de klaagzang, dat er teveel graanmolens en vooral pelmolens zouden zijn. Een grote rol bij de groei van het aantal graanmolens speelde, naast de toegenomen vraag naar veevoer, de mislukking van de aardappeloogst in 1845 en volgende jaren. Gort

Koren- en pelmolen *Hollands Welvaart* te Mensingeweer, anno 1855. Op deze foto is de molen nog volop in bedrijf als pel- en korenmolen.
foto: W.O. Bakker, 11 november 1950

en roggebrood begonnen weer een belangrijke rol te spelen als substituut voor de plotseling schaarse aardappelen. Gort ontwikkelde zich in die periode tot een zeer belangrijk Gronings export-product naar Holland. Volgens Schilthuis was de sterk toegenomen consumptie van rijst in deze jaren hierop van invloed. De Groninger pelmolens sprongen in het gat dat de, nog steeds langzaam in aantal afnemende, pelmolens in de Zaanstreek lieten vallen, toen zij zich meer en meer concentreerden op het pellen van rijst. Groninger gort ging na 1845 in de sterk toegenomen behoefte aan gort voorzien in plaatsen, waar eerder Zaans gort op tafel kwam. Ook in Groningen pelde men op kleine schaal zelf rijst. De uitvoer van gort, met name naar Holland, reikte in de jaren veertig en vijftig tot grote hoogten. De Groninger pellerij was daarmee steeds meer gericht geraakt op afzetmarkten elders.

De productie van gort in Groningen had enige voordelen boven die in de Zaanstreek. Niet alleen kwam de grondstof gerst uit het gebied zelf, maar ook vormde de Groninger veehouderij een belangrijke afzetmarkt voor het afvalproduct, verkregen bij het pellen van gort. De algehele opening van de Engelse grenzen voor gemest vee in 1848 stimuleerde het mesten van vee, dat in de Groninger kleigebieden al op grote schaal plaats vond, nog verder. Met behulp van graanafval werden er door de molenaars zelf vaak enige runderen of varkens gemest, wat de wet op het gemaal van 1833 toestond. Een verder voordeel was dat de koren- en pelmolenaars beschikten over een tamelijk stabiele thuismarkt voor roggemeel en gort op het platteland, terwijl ze daarbuiten gort speculatief konden verkopen. De molens waren zo nooit geheel afhankelijk van de onzekere exportmarkt.

De invloed van de definitieve afschaffing van de wet op het gemaal in 1855 moet niet bepaald overschat worden als stimulans voor de oprichting van graanmolens. Hoewel in het begin van de jaren vijftig in veel gemeenten één of meer graanmolens van de grond kwamen, verminderde de bouw-woede juist wat na 1856. Mogelijk kunnen we in het laatste een teken zien van de opkomende concurrentie van stoomfabrieken elders. De concurrentie tussen de molens in de kleigebieden onderling was in die periode echter ook groot. Hun aantal was in verband met de gunstige winstverwachtingen in de voorgaande jaren snel toegenomen, terwijl in ieder geval de plaatselijke vraag hierbij achterbleef. De pelmolens hadden zich ondertussen echter wel tot een exportindustrie van belang ontwikkeld. De concurrentie tussen de molens in de jaren vijftig stond in zeer schril contrast met de achttiende eeuw. De pro-

TABEL 3: Productie per koren en pelmolen op het Groninger platteland

	aantal molens	h.l. gerst	aantal molens	kilo rogge
1747	± 130	350/530	1771/1780	± 130 54.500
			1801/1809	± 126 44.600
1855/1856	222	1.540	1851/1855	± 203 57.500

Bron: Geschat aan de hand van noten 5 en 19; Schilthuis, Statistiek, 67; Paping, 'De nijverheid', 109; G.A. Groningen, Stadsarchief, 1029 rood. De productiecijfers zijn exclusief veevoer en baktarwe. Om vergelijking mogelijk te maken is de productie steeds afgezet tegen alle koren- en pelmolens samen.

vincie was toen verdeeld in molenressorten, waarbij iedere korenmolen haar eigen afzetgebiedje had, terwijl ook de pelmolens allemaal op enige afstand van elkaar lagen en hun eigen afzetgebieden hadden. In de periode 1825-1829 was trouwens voor korenmolens opnieuw tijdelijk sprake van een indeling in ressorten ter vereenvoudiging van de heffing van de belasting op het gemaal. Bij deze zogenaamde admodiatie, voldeden de molenaars een van te voren vastgesteld bedrag aan belasting op het gemaal (het abonnement) en konden daarna vrij malen. De ingezetenen waren verplicht om het benodigde meel bij de molenaar van hun eigen ressort te betrekken.

Het is moeilijk na te gaan hoeveel gort er in totaal in de kleigebieden gepeld werd in de achttiende en negentiende eeuw. Voor het hele Groninger platteland zijn er gelukkig wel enige cijfers. In 1747 werd de productie van de 29 pelmolens daar geschat op ongeveer 2.300 hectoliter per molen, dit in verband met een mogelijke belasting op het pellen van gerst. Schilthuis schatte het aantal gepelde hectoliters gerst in de slechts 19 gespecialiseerde pelmolens in 1855 en 1856 met 2.400 hectoliter nauwelijks hoger. Per koren malende molen op het Groninger platteland was de productie rond 1775 zo'n 71.000 kilo broodrogge (100 molens). In het begin van de jaren vijftig van de negentiende eeuw was deze productie per korenmolen of koren- en pelmolen ± 65.000 kilo (180 molens), daarnaast werd er echter nu in tegenstelling tot de achttiende eeuw in een deel van deze molens ook gort gepeld. Ieder van deze ongeveer 165 molens met zowel maal- als pelstenen verwerkte in 1855/1856 tevens 1.800 hectoliter gerst. Onzeker blijft de omvang van de hoeveelheden tot veevoer gemalen gerst, bonen en rogge. Het is ech-

ter waarschijnlijk dat de productie van veevoer per molen gedurende de periode 1800-1860 is gestegen. De toename van de productie per graanmolen werd veroorzaakt door de teruggang van de gespecialiseerde korenmolens en de opkomst van de combinatie koren- en pelmolen, vooral in de jaren veertig en vijftig van de negentiende eeuw. Het waren juist deze gecombineerde molens waar een groot deel van de productiestijging plaatsvond. In de achttiende eeuw en opnieuw in de jaren twintig en dertig van de negentiende eeuw, belemmerde de over-

heid nog de inrichting van deze combinaties, in verband met de heffing van de belasting op het gemaal. Dat de productiestijging vooral plaatsvond in de periode na 1819 en vermoedelijk in de jaren veertig en vijftig wordt bevestigd door de ontwikkeling van het gemiddelde aantal knechten per koren- en pelmolen. Dit aantal steeg namelijk van 1,0 in 1819 naar 1,4 in 1856. Tegelijkertijd kan daarmee de conclusie zijn, dat de stijging van de arbeidsproductiviteit achterbleef bij de productiestijging per molen. ✂

Redactioneel

De tijd vliegt. Hier ligt al weer de vierde *Nieuwe Zelfzwichter* voor u.

In onze kleine redactie is weer flink gewerkt aan de samenstelling van het december nummer. Helaas hebben zich nog geen kandidaten gemeld die willen meewerken in de redactie, maar dat kan nog steeds!

Het jaar 1997, een jaar waarin veel is gebeurd. Vele goede dingen maar ook minder plezierige gebeurtenissen.

De P.R. commissie, Gerda Koster, Jan van der Klei en Ties Kalk, hebben veel succes gehad met hun actie om vrijwilligers te werven. De actie is zelfs tijdelijk stilgezet in verband met de grote toeloop van kandidaten.

Dit jaar werden verschillende restauraties afgerond. Tijdens een feestelijke dag werd in Wedderveer het spinnekopmolentje opnieuw ingebruik gesteld; korenmolen *De Onrust* in Oude Pekela werd dit jaar feestelijk geopend en poldermolen *De Jonge Held* in Leegkerk kon na een grondige restauratie weer volop in werking worden gesteld.

Niet lang daarna bereikte ons het bericht dat molenaar Pieter van der Veen van *De Jonge Held* ernstig ziek was. In de vorige uitgave van ons blad hebben wij daar over geschreven. In de tijd dat het blad bij de drukker lag, overleed Piet onverwachts. Wat vreselijk jammer, hij was slechts 45 jaar oud.

Wij wensen Alie en de kinderen veel kracht toe de komende tijd.

In dit nummer verschijnt een fraai gedicht van de heer H. Blaauw. Het is zijn laatste bijdrage aan ons molenblad, zoals uit de tekst mag blijken. Hij bereikt binnenkort de 77 jarige leeftijd. Heini Bremser, bedankt voor alle stukjes die u in de loop van de tijd in ons blad heeft gepubliceerd. Wie op leeftijd is kan veel verhalen!

Met de verschijning van dit vierde nummer is de eerste jaargang van *De Nieuwe Zelfzwichter* voltooid.

Dankzij een royale bijdrage van het Anjerfonds werden extra tijdschriften verspreid. De leden van het Gilde van Vrijwillig Molenaars (afd. Groningen) die geen lid zijn van de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens zullen het blad met ingang van 1998 niet meer ontvangen, evenals de Groninger VVV kantoren en de bibliotheken in de provincie. Zij zullen in januari worden benaderd om zich op te geven voor een jaarabonnement op *De Nieuwe Zelfzwichter*. Of nog beter en niet duurder om lid te worden van de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens. Voor f 25,- per jaar ben je er bij. ✂

De redactie wenst iedereen goede kerstdagen toe en veel geluk in 1998

IN MEMORIAM Piet van der Veen

Voor me heb ik het Groninger Molenboek, opgeslagen op blz.224, daar staat het volgende :
"Nummer molenregister: 57 - Gemeente: Groningen - Dorp: Leegkerk (vandaag zouden we zeggen Slaperstil) - Ligging: Circa 0,8 km ten oosten van het Aduarderdiep en circa 0,1 km ten zuiden van de Frieschestraatweg - Naam: *De Jonge Held* - Eigenaar: Waterschap Westerkwartier, daarvoor het waterschap *De Jonge Held*, groot 457 ha. (nu Molenstichting Westerkwartier e.o.) - Mulder: P. van der Veen"

De Jonge Held en Piet van der Veen - twee namen, die sinds 1974, onverbrekkelijk aan elkaar verbonden zijn!

Piet heeft mij eens verteld dat *De Jonge Held* eigenlijk niet zijn eerste keuze zou zijn geweest als hij zou mogen kiezen. Zijn voorkeur had *De Meervogel* te Hoeksmeer, waar zijn vader heeft gedraaid en van wie Piet het watermulderschap heeft geleerd. Zijn "tweede keus" heeft uiteindelijk wel zijn hart veroverd, zoals wij weten. Immers, talrijk zijn z'n verhalen over "zijn" Held. Hij kon er smakelijk over vertellen en aanstekelijk bij lachen.

Hij was er ook helemaal in z'n element met de natuurkrachten wind en water. Als het om "zijn" molen ging moest het zo en niet anders! Niet iedere verandering is een verbetering - was Piet zijn stelregel. Daar kon hij het voor zichzelf wel eens knap lastig meemaken...

Soms klopt zo'n regel, bijvoorbeeld toen *De Jonge Held* als allerlaatste poldermolen in onze provincie zijn taak verloor aan een elektrisch gemaal. De helft van Piet z'n maalplezier verdween, het was

in zijn ogen niet echt meer. Het werd volgens Piet een "speel" molen. Begrijpelijk, als je zijn passie kende, maar de wereld draait door...

Zijn muldershart raakte volkomen van streek toen de molen werd stilgezet, omdat verder draaien levensgevaarlijk was. Gelukkig hoefden we niet te lang op de restauratie te wachten, alhoewel het Piet niet snel genoeg kon gaan.

Toen dan ook de kraan van Lommerts de kap van de molen lichtte was hij als een kind zo blij, eindelijk zat er schot in! Dat diezelfde kap in stukken naar beneden kwam geeft wel aan dat de verandering hier wel een verbetering zou brengen. Alhoewel... op een mooie juli avond bezocht ik de molen en trof Piet buiten zittend aan, te genieten van "zijn" geres-taureerde "Held".

We kregen het over de kap, die nu net als vroeger, weer met riet gedekt is. Piet kende de molen enkel met een houten kap. "En toch... ik kan er maar niet aan wennen" zei hij, "De kap is nu veel te groot ten opzichte van het molenlichaam." Dan kon je praten als Brugman (logisch, riet is dikker dan hout, je went er wel aan) Piet liet zich niet overtuigen. Je hoopte maar dat de tijd het wel zou leren.

Afgelopen 30 mei was het dan zover, het grote "Feest" zoals Piet de heringebruikstelling van de geres-taureerde *Jonge Held* noemde. Vreemd is dan dat hij het eigenlijk niet nodig vond om de molen te versieren - "dat heurt nait bie'n meul'n" of wat krachtiger "Flauwekul" - ook zo'n typisch woord van Piet.

Wat is het dan, om met Piet te spreken, flauwekul dat hij niet langer van zijn molen mag genieten, niet langer de nieuwe aluminiumkleppen mag uitproberen en de molen op z'n donder mag geven en het water onder de molen door mag jagen, niet langer het gevlucht veel enden mag laten maken...

Of gewoon op een rustige zomeravond stil genietend van de molen buiten zitten... je hoort het hem haast zeggen: wat 'n flauwekul!

Je kunt wel zeggen, zo is het leven en de wereld draait door, maar het is wel ineens een heel andere en zoals Piet zei, niet iedere verandering is een verbetering!

Wij zullen hem missen, deze watermulder van *De Jonge Held*.

Alie, kinderen en familie, namens bestuur en vrijwillig molenaars van de Molenstichting Westerkwartier wens ik jullie heel veel sterkte met dit verlies!

Molen nieuws

(De nummering tussen ( ) verwijst naar de nummering in het Groninger Molenboek – 2de druk, welke is uitgegeven in 1981)

De Eolus (3), Aduard

Het ijzerwerk van de zelfzwichting is gereviseerd en verzinkt. Montage hiervan is uitgevoerd door middel van rvs bouten en moeren. Raamkasten en ramen in het achtkant zijn vernieuwd. Het aanlopen van de schroef is hersteld.

Krimster (9), Zuidwolde

In het vorig nummer maakten we melding van het mogelijk herstel van het wiekenkruis. Thans kan worden vastgesteld dat de financiën zo goed als rond zijn. Intussen zijn de roeden kaal gezet. De roeden zullen niet worden verwijderd. Ze zien er nog prima uit. Ze zullen worden doorgestoken om het gedeelte welke zich in de askop bevindt te kunnen behandelen. Aan de hand van de nog bestaande ribben zal er een nieuw dekker-gevlucht worden nagemaakt in de werkplaats en volgend jaar weer worden geplaatst. Ook zal de zelfzwichting weer worden aangebracht, dit keer uitgevoerd met wit-gecoate aluminium kleppen.

De Helper (29), Paterswoldsemeer

De molen is inmiddels voorzien van een nieuwe kap. Achtkantbekleding en vijzel zijn vervangen. Er wordt nog gewerkt aan nieuwe kruipalen en een nieuwe wachtdeur.

De Eendracht (42), Sebaldeburen

Er is een aanvang met de restauratie gemaakt. Besloten is dat in beiden roeden aluminiumkleppen op houten draailatten komen. Op 11 no-

vember werden de molenmakers boven in de molen aangetroffen, alwaar zij het oude riet en gordingen verwijderd hadden. Zij waren bezig de molenkap zodanig in orde te maken zodat de rietdekkers er de week daarop aan het werk kunnen. Het riet zal worden aangebracht door de firma Kleinjan en van der Vegt uit Den Ham.

Westerhorner (44), Grijpskerk

De molen is behandeld tegen boktor en houtworm door de firma Lamon.

Hilmahuister (46), Visvliet

De molen is geverfd, behalve de voorzomers. Deze zullen het komende jaar worden vervangen.

Zuidwendinger (55), Vierverlaten

Er is een nieuwe schroef en tevens een nieuw smeerapparaat van de firma Spaans geplaatst (de oude was deze zomer doormidden gebroken. Aangezien de polder nog volledig door deze vijzel wordt bemalen was er sprake van een ernstige calamiteit. Er was een noodpomp geplaatst. Door een bijdrage uit het calamiteitenfonds kon herstel direct worden uitgevoerd. Tevens is het metselwerk van de schroefbak nagezien. Het wiekenkruis is geverfd en vanaf de A7 kun je hem zien schitteren!

De Jonge Held (57), Slaperstil

Is op 30 mei jl. feestelijk in hergebruik genomen.

De molen ziet er keurig uit, er kan gesproken worden van geslaagde restauratie. Inmiddels is uit inspectie gebleken dat er een stuk ontbreekt uit een vijzelgang. De molenmaker zal één nieuwe schroefgang plaatsen. Ook is het metselwerk van de uitloop hersteld. Het muldershuis heeft een schilderbeurt gehad.

Grote Geert (60), Kantens

Deze molen heeft een waterkerende kraag gekregen op de stelling. Hierbij wordt voorkomen dat het muurwerk van het onderchtkant te nat.

Windlust (61), Zandweer

De molenmakers hebben hier enkele stellingliggers vernieuwd. Verdere werkzaamheden, waaronder vervanging van de staart, zullen volgend jaar plaats vinden.

Korenmolen (71), Niebert

Deze 6-kante molen heeft verdeeld over de jaren 1996 en 1997 uitwendig een flinke opknappbeurt ondergaan. De timmerwerkzaamheden zijn uitgevoerd door het werkvoorzieningschap NOVATEC, terwijl het schilderwerk door de firma Kooi ter hand is genomen. Vrijwillig molenaar Broekema heeft zijn molen hiervoor 2 keer 6 weken moeten missen. In 1996 is de stelling voor het grootste deel vernieuwd en het voegwerk van de onderbouw hersteld, terwijl dit jaar de velden van het zeskant en de kap van polygum zijn voorzien. Daarbij zijn tevens diverse raamkisten vervangen. Ten behoeve van houtconservering van o.a. de staart zijn volgens Broekema meer dan 50 tubes houtvulmiddel gebruikt. Om deze werkzaamheden te kunnen uitvoeren waren imposante steigers rond de molen aangebracht. De molen is verder geheel geverfd en staat weer geheel ten dienste van de molenaar die op geregelde basis voor de bakkers maalt. De totale kosten van

deze werkzaamheden waren begroot op f 180.000,-.

Eva (124), Usquert

Op het achtkant is nieuw dakleer aangebracht door molenmakerij Dunning. De eerste laag is hierbij gespijkerd, terwijl de tweede laag er

onder ideale weersomstandigheden op is gebrand.

Zwakkenburger (141), Grijpskerk

Helaas, na al het vele werk, vaak onder grote tijdsdruk, komt er een negatieve beschikking ten aanzien van het restauratieverzoek inzake de bij-

zondere subsidieregeling 1997 de zogenaamde "extra-Nuisgelden" en dat nadat aan alle eisen was voldaan. Het bestuur van de MSWK heeft inmiddels een bezwaarschrift ingediend.

Nieuwe Groninger Encyclopedie op stapel

In de Van Dale wordt het begrip "encyclopedie" omschreven als een beschrijvend, voorlichtend woordenboek. Hoewel in bijna elk gezin inmiddels de personal computer kan worden aangetroffen, blijft de encyclopedie vooralsnog een belangrijke informatiebron. Ook voor typisch Groninger wetenswaardigheden kan men gebruik maken van een dergelijk naslagwerk. In de jaren 1954 en 1955 publiceerde Kornelis ter Laan de eerste Groninger Encyclopedie. Dit tweedelige naslagwerk is inmiddels verouderd en de delen zijn slechts tegen hoge prijzen in antiquariaten te vinden. Het provinciaal bestuur en een aantal culturele fondsen hebben de noodzakelijke middelen bijeenge-

bracht om een Nieuwe Groninger Encyclopedie te realiseren. De encyclopedie zal op de laatste werkdag van 1999 worden gepresenteerd. We doen ook een beroep op u.

Weet u nog Groninger benamingen voor molenonderdelen, laat het ons dan weten.

Kent u personen die zich op bijzondere wijze verdienstelijk hebben gemaakt binnen de molenwereld, geef het dan door. De kans bestaat dat we uw tips verwerken in de encyclopedie. De molenwereld mag in dit naslagwerk niet ontbreken!

U kunt uw reacties op molengebied zenden naar:

Dhr. H.A. Hachmer - Mezenlaan 43 - 9663 CM Nieuwe Pekela.

Belangwekkende publikatie van Groninger in Belgisch molentijdschrift

In het gezaghebbende Vlaamse tijdschrift voor molinologie "Molenecho's" 25^e jaargang 1997 verscheen in het juli/september nummer een uitgebreid artikel van de hand van de in molenkringen alom bekende Martin E. van Doornik (45) uit Westernieland.

Van Doornik vrijwillig molenaar op diverse molens in het verleden en momenteel op *De Jonge Hendrik* te

Den Andel, schreef veel in *De Zelfzwichter* en verzorgde vele jaren de lay-out van dit tijdschrift, de voorganger van het blad dat u nu leest.

De titel van het artikel, vergezeld van foto's en eigengemaakte tekeningen, is 'Onderzoek van de *Moulin de Mon Bijon* te Givet (Franse Ardennes)'. Van deze windmolen A^o 1825 resteert nog de stenen romp

met kap. Van Doornik geeft van deze romp een bouwhistorische beschrijving en reconstrueert de vroegere inrichting hiervan. De schrijver vermoedt dat de molen al heel in het begin van deze eeuw buiten werking is gekomen. Voor geïnteresseerden hierbij nog even het adres van "Molenecho's" - Oeselgemstraat 76 - 980 Zulte (B.) - Losse nummers kosten 190 BE, en de prijs van een jaarabonnement bedraagt f 48,-.

Er gaat niets **boven Groningen**

Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij

speciaal voor molenaars

SINDS 1873 SPECIALIST IN HET VERZEKEREN VAN WINDMOLENS

Hoofdkantoor Deventer: Singel 19 - Postbus 448 - 7400 AK Deventer
Telefoon (0570) 61 23 53

DE MOLEN IN DE VREUGD?

Wij hebben
een grote collectie
geboortecadeaus, zoals:

*kindercouverts,
rammelaars,
sparpotten,
servetbanden,
paplepels en
geboortebekers
in zilver en pleet.*

GRAVEREN IS GRATIS!

JUWELIER **REPKO**

Herestraat 4
Groningen
tel. (050) 312 91 31

BAKKER *de Rappe Schoenlapper*
Fa. DOORNBOS

A-Kerkhof 33 - 9712 BC Groningen
Telefoon : (050) 312 08 07

DE KAMERSPECIALIST

**HUUR
VERHUUR
ADVIEZEN
BEMIDDELING**

Beheer van Huizen, Kantoren
en Bedrijfspanen.
Gespecialiseerd in Kamerverhuur.

Eendrachtskade N.Z. 25
9718 BB Groningen
 (050) 313 34 16
Geopend : 10-12 en 13-17.30 uur

P. REITSEMA

AMBACHTELIJK MOLENAAR

*Schipvaart 36
9883 PR OLDEHOVE*

Producent van diverse soorten meel, zoals:

- VOLKOREN TARWEMEEL
- MEERGRANENMEEL
- GELETTE TARWE
- ROGGBLOEM
- ROGGE
- HAVER
- LIJNZAAD
- PANNENKOEKMEEL

De molen is voorzien van een pellerij, zodat we
nog de OUDERWETSE GORT voor u hebben.

Molen "De Leeuw"
Oldehove Tel. (0594) 59 16 28

FIRMA EKKELKAMP

De speciaalzaak voor: Volkorenmeel

*Hondensport, Vogelzaden,
Paardenvoeders, Vogels
Aquariumbenodigdheden,
Hengelsportartikelen
en alles voor Uw huisdieren*

Rijksstraatweg 135
☎ (050) 535 02 15
Haren (Gr)

JAN VOS

Rietdekkersbedrijf

**Al meer dan 25 jaar
vakmanschap**

- ⌘ Boerderijen
- ⌘ Villa's
- ⌘ Recreatiebungalows
- ⌘ Tevens golfplaatbedekking
- ⌘ **Molens**
- ⌘ Bungalows

Ook voor reparatie en onderhoud

tel. (050) 406 20 39

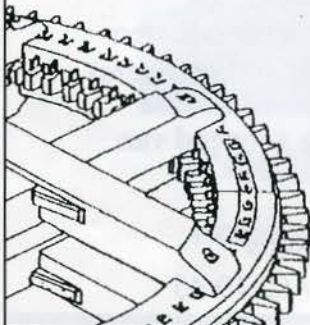
Oude Boerenweg 11 - Glimmen

Molenmakersbedrijf **Molema** V.O.F.

Provincialeweg 4, 9677 TW Heiligerlee

telefoon (0597) 59 16 60
telefax (0597) 59 11 76
mobiel 06 53 22 48 91

Mulder Pot - Kropswolde

KORENMOLEN **De Hoop**

Woldweg 70, Kropswolde.

Voor de zelfbakkers (sters):

- volkorenmeel
- tarwebloem
- viergranenmeel
- pannenkoekmeel
- boekweitmeel

geopend:

Di. t/m Vr. 13.30-17.00 uur
Zat. 09.00-12.00 en 13.30-17.00 uur.

Molenaar J.J. Pot
telefoon (0598) 39 49 53

De Kracht van Teamwork

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee heet 'samenwerken'. Met wortels in de plaatselijke samenleving heeft de Rabobank als geen ander een lange traditie van samenwerken en bouwen aan relaties.

Van jong tot oud. Dat is meer dan een belofte. Het is onze mentaliteit. Met onze kennis en onze contacten kunnen we op financieel gebied elke vraag voor u oplossen. Wat u ook wilt aanpakken, we helpen u een handje. Met producten, diensten en handige adviezen. Dat is onze kracht: de kracht van teamwork.

Met de Rabobank sta je er niet alleen voor.

Rabobank

OVERAL GEZIEN!

Jonker Veendam is specialist in transport.
Over de weg, per rail en over zee.
Bel voor meer informatie (0598) 65 79 11

 JONKER Veendam

Naar windmolen

Joerwert

te Feerwerd voor:

- ✓ tarwemeel
- ✓ tarwebloem
- ✓ rijst
- ✓ gort
- ✓ pannenkoekmeel
- ✓ gemengd graan
- ✓ en andere molenproducten
(ook voor zelfbakkers/sters)

Dinsdag t/m zaterdag geopend van
13.30 - 17.30 uur.

Molenaar Rolf Wassens

 (0594) 62 15 45 / 62 19 45

Molenarchiefwerkzaamheden

Hieronder worden enkele werkzaamheden aangegeven die in de periode 1996 en 1997 zijn verricht in het archief van de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens.

Bewerken gegevens

Het bewerken van krantenknipsels ordenen van foto's en negatieven opzetten van een nieuwe nummering van molens op molenlocatie het opbergen van gegevens per molenlocatie.

Verstrekken van gegevens

Gegevens uit het molenarchief zijn verstrekt aan:

De heer Venhuizen over de molenaarsfamilie Reinders. Dhr. Reinders is de man die het vaccin vond tegen de veepest. Over deze man zal in de toekomst een boek verschijnen.

De heer Hoving uit de Scheepwerfstraat te Stadskanaal. Hij meldde dat hij in zijn tuin een molensteen heeft aangetroffen bij graafwerkzaamheden. Volgens zijn beschrijving gaat het over een kunststeen, waarschijnlijk afkomstig van de korenmolen aan de Scheepwerfstraat.

Een jongeman in De Wilp (Gr.) over de molen "De Tulp" uit De Wilp, voor historisch onderzoek.

Met de heer Ridder hebben we beeldmateriaal uitgewisseld.

In bruikleen gekregen

Ter beschikking gesteld werd aan de archiefcommissie om te kopiëren: Een verzameling molengegevens over Groningen van de heer Blaauw via de heer B. Oomkens.

Een deel van de administratie van de Molen *De Fram*.

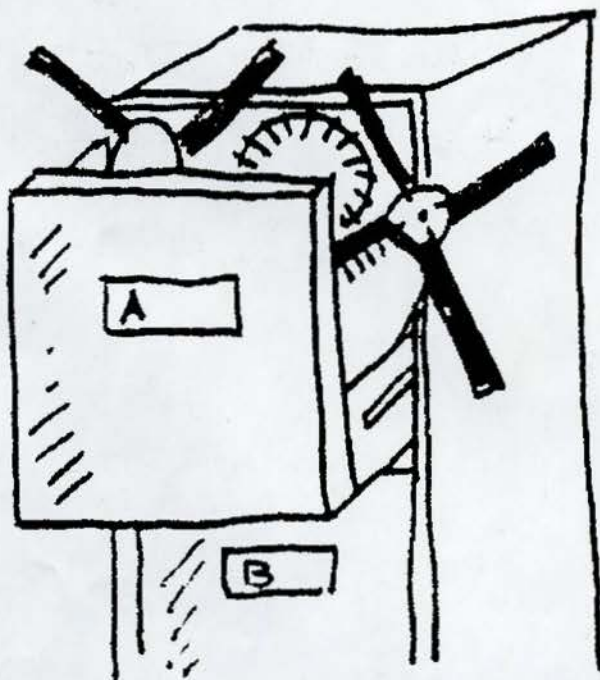
Tekeningen van molenroeden van Dhr. Naaijer.

Ontvangen

Ontvangen verzamelingen en gedeelten van verzamelingen van: de dames Bezema-Tel en Koster-Westervaarder de heren Van Linden van Sparkhuizen, Moltmaker, Raue, Bremer, Kosmeier, Lemminga, Dost, Entrop, Vos, Veeman, familie Bos, Stichting De Groninger Molen en I.V.N. afdeling Bellingwolde.

Overige activiteiten

Historische achtergronden van de windmolens van Westerwolde De gemeente Bellingwedde en het streekmuseum aldaar hebben aan het molenarchief gevraagd om mee te werken aan het opzetten van een tentoonstelling over de windmolens in Westerwolde. Het ligt in de bedoeling om van uit de landbouwontwikkeling te kijken naar de 86 windmolens die er in Westerwolde geweest zijn. Eigenlijk beschikt het molenarchief momenteel over te weinig gegevens om op de vele vragen een antwoord te geven. Mocht U nog over beeldmateriaal en andere gegevens beschikken en deze (tijdelijk) ter beschikking wil stellen aan het molenarchief dan zijn wij beter instaat om een goed verhaal te leveren voor deze tentoonstelling. Elke dinsdag zijn Lucas Venema en Henk Vos op het molenarchief bereikbaar onder telefoonnummer 0596-654261 of privé Henk Vos 0597-532944.

Excursie naar de IJssel en Salland

De Vereniging Vrienden van Groninger Molens organiseerde op 20 september jl. weer haar jaarlijkse molenexcursie, ditmaal naar Overijssel en een klein stukje Gelderland. Na vertrek om 8.04 uur vanaf het Groninger Hoofdstation reden we in de stampvolle bus - er was geen stoel meer vrij - via Joure, richting Kampen. Bij Hoogkerk was de snelweg afgesloten door een omgevallen bietenwagen en moesten wij omrijden via binnenweggetjes.

via Wezep. Na deze tegenslagen kwamen wij later dan de bedoeling was, in Hattem aan, waar wij koffie gingen drinken op het zonnige terras van het uit 1618 daterende herenhuis De Daendelhuis.

Nadien konden we vrij in het oude vestingstadje rondkijken. Men kon kiezen uit drie attracties: het Nederlands Bakkerijmuseum 'Het Warme Land', het Anton Pieck-museum en molen *De Fortuin*. Het is een betrekkelijk kleine achtkante stellingmolen

uit 1852. Vooral aan de zuidkant heeft hij een slechte biotoop, er staan veel bomen en de molen staat zelfs wat lager dan de nabije oude huizen. Enkele deelnemers mochten de molen kruien - een vrij zwaar werkend neutenkruierwerk. De veldkruizen in het achtkant zijn hier dubbel uitgevoerd (net als in de *Grootepoldermolen* te Slochteren). De bovenste armen van de veldkruizen kruizen zelfs de hondsoren in de kapzolder. De vang is een zeer merkwaardig geval: de

Al spoedig raakten we klem op de smalle brug in De Poffert en bij een poging om daar weg te komen kregen wij een kleine aanrijding. Na het afhandelen van de papieren met de tegenpartij ging het na veel vertraging verder. Via de oude hanzestad Kampen kwamen we bij Zalk, met de molen *De Valk* en een oude kerktoeren op de achtergrond, waar het dijkweggetje verstopt was geworden door twee rijen auto's in verband met een of ander manifestatie in de buurt. Onze bus moest drie kilometer op de smalle dijk achteruit rijden, om de weg naar Hattem te vinden

De slanke korenmolens
De Fortuin te Hattem
foto: MEVD, 20 september 1997

buitenomtrek is zeshoekig, terwijl de binnenomtrek normaal rond is om het bovenwiel. De bovenas is van de Kon. Ned. Grofsmederij te Leiden uit 1898 zonder nummer. De gehele molen is pas een week geleden geschilderd en het rook er nog naar verf. Om 12.15 uur vertrokken we richting Deventer langs de vele molens die de IJssel rijk is. Ondanks de erg zwakke wind - het was mooi weer maar met slechts Beaufort 2 - zagen we de *Bökkers Mól* met fokwieken en vier volle draaien. Om half twee arriveerden we bij bowlingcentrum / restaurant 'De Worp', waar een broodbuffet klaar stond. Het is slechts een paar honderd meter lopen naar de houtzaagmolen *De Bolwerksmolen* uit 1863. Tot onze verbazing stond hij langzaam te draaien ondanks de windstilte. Het bleek, dat de molen 'voor de prins' draaide en dat de zaagramen door een elektromotor van 45 kW op en neer gingen. De zagerij is echter niet compleet: er zijn wel drie zaagramen aanwezig, maar één slede. Misschien dat de molen in een later stadium nog eens wordt gecompleteerd. Nadat we nog van het uitzicht bij 'Een brug te ver' over de IJssel hadden genoten, ging de tocht nu oostwaarts, op weg naar Rijssen. Daar staat de bekende pel- en oliemolen *Ter Horst*. Deze uit de Beemster afkomstige molen is niet meer als Noord-Hollands te herkennen. Onder andere door toepassing van schaliën en de eiken vloerplanken van de zolders is de sfeer echt oostelijk Nederland. In tegenstelling tot onze Groninger pelmolens liggen de pelstenen hier op steenzolderhoogte, daar de stellingzolder tevens wentelazolder is. Interessant is de unieke koppeling in de koningspil. Deze wordt tijdens het pellen onder het spoorwiel ontkoppeld. De molen ligt wel mooi pittoresk gelegen tussen (teveel) eikenbomen. Ik had nog even de tijd om naar het dorpscentrum van Rijssen te lopen, waar nog de stenen onderbouw van de

De pel- en oliemolen van Ter Horst, anno 1752 te Rijssen. Deze molen staat in het Overijssels molenboek van 1972 nog afgebeeld als een wrak.
foto: MEVD, 20 september 1997

Molen van Slaghekke uit 1897 staat om te fotograferen. Het houten achtkant is in april 1997 naar Onderdendam overgebracht voor herbouw van de *molen van Haitsma*.

Bij het instappen van de bus vond ik onder het achterwiel een portefeuille met autopapieren erin, die van onze eigen chauffeur was. Hij was erg dankbaar toen ik het hem terug gaf, want het had maar een haartje gescheeld of hij was zonder papieren vertrokken...

Via de molenstad Ommen reden we naar Balkbrug. Onderweg passeerden we de fraaie stellingmolen *De Star* die tot 1974 in het dorp stond en tussen de fabrieksgebouwen was ingeklemd. Destijds is de molen naar

een beter biotoop verplaatst. Nu zijn de oude fabrieksgebouwen gesloopt en het oorspronkelijke stenen onderachtkant staat er nog! Als men 23 jaar had gewacht, was de verplaatsing overbodig geworden...

In café-restaurant Takens aldaar genoten wij van een laatste drankje, voordat wij in de warme najaarszon via Hoogeveen weer huiswaarts keerden.

Het was een mooie molenroute, naast de drie bezochte molens hebben we onderweg nog maar liefst 17 molens gezien en het fraaie landschap van Oost-Nederland heeft ook veel bijgedragen aan deze geslaagde dag.

Verslag najaarsvergadering Vereniging

Op donderdag 20 november jl. vond de najaarsvergadering plaats van de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens. De vergadering werd dit keer gehouden in Onderdendam omdat de vereniging van dorpsbelangen in dit dorp de afgelopen tijd positief in het nieuws is geweest met betrekking tot een mogelijke herbouw van molenromp 'Haitsma' (zie ook eerdere Zelfwichters bij molennieuws). Het is dit jaar weer voor het eerst dat er één vergadering plaats vindt. De aparte beleidsvergadering werd bezwaarlijk gevonden vanwege het twee keer in korte tijd samenroepen en dus reizen van de leden. De beleidsplannen zullen nu in de voorjaarsvergadering worden behandeld.

De vergadering werd geopend door T. Kalk en alle aanwezige leden herdachten in een moment van stilte het overlijden van enkele leden van de vereniging en in het bijzonder die van Piet van der Veen, molenaar op *De Jonge Held* te Leegkerk.

Piet van Tongeren vertolkte namens de kascommissie de waardering voor de financiële administratie die door mw. Willy Westerdijk wordt gevoerd en pleitte ervoor om de penningmeester van hulpmiddelen te voorzien om haar werkzaamheden nog beter te kunnen verrichten.

De voorzitter vraagt vrijwilligers voor uitbreiding van de redactie en handige handjes voor werkzaamheden aan de molenromp te Ten Boer.

De sloopvergunning voor de *Kloostermolen* zal niet worden aangevraagd. Molenstichting Fivelingo gaat in samenwerking met omwonenden, nadat deze protest hadden aangetekend tegen de mogelijke sloop, de molen conserveren.

In de postbus van de Vereniging zat een opmerkelijke brief die het bestuur raakte. Een lid gaf te kennen om financiële redenen zijn lidmaatschap te willen beëindigen. Een week later meldt hetzelfde lid toch lid te willen blijven, omdat hij de molens zo'n warm hart toedraagt. Hij heeft daarom besloten zijn teken cursus te beëindigen om zo lid te kunnen blijven van de Vereniging. Een warm applaus valt hem ten deel.

De actie om nieuwe vrijwillige molenaars te krijgen het geresulteerd in 40 aanmeldingen, waarvan er 32 daadwerkelijk in opleiding zijn gegaan. Op dit moment wordt er pas op de plaats gemaakt omdat er bij de opleiders geen ruimte meer is voor nog meer kandidaat vrijwilligers. De voorzitter van molenstichting Onderdendam vertelt iets over de plannen om tot herbouw van molenromp 'Haitsma' te komen. Ruim 2 jaar geleden nam dorpsbelangen van Onderdendam dit initiatief. Op 12 november 1996 werd molenstichting Onderdendam opgericht. Deze stichting heeft reeds via allerlei acties en toezeggingen een bedrag van f 300.000,- binnengehaald. Het bedrag van de herbouw wordt voorlopig beraamd op f 900.000,-. Er is

reeds een achtkant aangekocht uit Rijssen van de firma Slaghekke. Men wil de molen in samenwerking met 'Opmaat' exploiteren, door op de begane grond een molenwinkel / theeschenkerij te openen, op de eerste en tweede verdieping respectievelijk een expositie over de trekvaart en oudheidskamer in te richten. Aansluitend vindt vertoning plaats van video's over de afbraak van de molenromp van Slaghekke en een korte documentaire over de herbouwplannen, gemaakt door TV-Noord.

Na de pauze wordt er door Koos Trouw iets verteld over de geschiedenis van Molenstichting Hunsingo e.o. en worden er enige dia's vertoond van molens die de Stichting in eigendom heeft.

Molenstichting Huinsingo e.o. werd 26 jaar geleden opgericht, nadat het voormalige waterschap Hunsingo zijn poldermolens wilde afstoten. De Stichting bezat eerst 4 molens later kwamen daar nog 3 poldermolens en korenmolens Wilhelmina bij. In het bestuur zitten afgevaardigden van gemeentebestuurders die een molen van deze Stichting binnen hun grenzen hebben. De Stichting heeft 100 donateurs en doet alle mogelijke moeite om bij diverse fondsen en instellingen geld los te peuten voor noodzakelijk herstel aan de molens.

Rond een uur of 10 wordt de vergadering gesloten, waarbij velen van de gelegenheid gebruik maken nog even na te babbelen. ✂

Molenwerkgroep Oostgroningen op reis naar Utrecht

Op zaterdag 25 oktober vertrekken 13 personen rond half acht vanaf molen *Berg* te Winschoten voor een studiereis naar het Utrechtse. In Maarssen werden we begroet door Gerrit en Eveline Pouw. Zij zijn de bewoners van de *Westbroekse molen*. De molen werd na de koffie van top tot teen bekeken. Molenbouwer Dekker heeft zijn sporen in deze molen duidelijk nagelaten. Opmerkelijk waren de verzwaarde koningspil en de zeer zwaar uitgevoerde kammen van de bonkelaar en bovenwiel. De molen had vroeger een schepad. Thans wordt gebruikt gemaakt van een vij-

zel die door middel van 2 versnellingsbakken wordt aangedreven door de koningspil. De molen heeft een vlucht van 27.70 meter en is uitgerust met oudhollands hekwerk en fokken. Op zo'n 50 meter afstand van deze molen ligt een wipmolen met een vlucht van 18.10 meter en stamt eveneens uit 1830. De molen is uitgerust met een schroefpomp die middels een vliegwiel op de koningspil en riemoverbrenging wordt aangedreven. Onder leiding van Gerrit Pouw gingen we naar de *Westveense molen* te Woerdense verlaat. Deze molen is door een grens-correctie in de provincie Zuid-Hol-

land beland. Het is een wipmolen uit 1676 met een vlucht van 21.70 meter en voorzien van fokken. Vrijwillig molenaar Peter de Moes begroette ons. De molen draaide nog niet omdat de vang niet goed functioneerde en het waarom werd ons boven in de kap duidelijk. In de kap zag het zwart van vliegen. Een groot aantal was fijn gewreven tussen vang en bovenwiel waardoor een glibberige massa was ontstaan. Na het toevoegen van zand tussen velg en vangblokken werd de vang onder het draaien weer stroef gemaakt. Het volgende doel was de wipmolen te Kockengen. Om daar te komen moest er over een 100 meter lang dijkje worden gelopen van amper 2 meter breed. De molen heeft een in slechte staat verkerend gevluht van bijna 24 meter. Molenaar J. Ens vertelde dat onlangs de bedsteden en woonkamer weer in de oorspronkelijke toestand waren terug gerestaureerd. De vang wordt bediend door een gaffelwiel met een zeer lang touw in plaats van een wipstok of vangtrommel. Op de terugweg reden we nog langs de *Kortrijkse molen*. Deze wipmolen heeft zeer veel windbelemmering door het bekende Chinese restaurant en de talrijke bomen. Nadat Gerrit Pouw bedankt was voor de organisatie van deze mooie dag reden we weer richting Winschoten waar we rond 19.00 uur aan kwamen. Het was een gezellige en leerzame dag.

De Poldermolen van de polder "Westbroek", welke wordt bewoond door de familie Pouw
foto: J.L.J. Tersteeg, 17 juni 1983

De watermolen bij het klooster Ter Apel

In het zuiden van onze provincie vinden we het klooster Ter Apel. In het jaar 1216 is deze klooster gesticht voor de monniken van de Premonstreiter orde met de naam Domus Lucis (huize des lichts). Door de grote watervloed van 1277, waarbij de Dollard ontstond, verloren 70 kloosterlingen het leven. In 1287 bij een dergelijke watervloed verloren er nogmaals verscheidene kloosterlingen het leven. In 1290 telde men 70 kloosterlingen, welke in 1400 op last van de Proost van Schildwolde overgebracht zijn naar het klooster te Scharmer. In 1458 is het gebied in eigendom van het convent "Sanota Maria" te Schildwolde. Door de Praemonstratenzer Zusters wordt in Ter Apel een uithof gerund. In dat jaar wordt er melding gemaakt van een molen en een boerenbedrijf. In 1458 verkocht de Proost van het convent te Schildwolde "onse verwoestede erve vnde goet gehieten van oldes Aepel" aan Jacob Wiltinck, kerkheer te Garrelsweer en Vicarius te Loppersum. Van een klooster was toen nog geen sprake. Op 22 februari 1464 schenkt Wiltinck "Apell" aan Peregrinus, Generaal der Kruisdragers om daar een klooster te stichten voor zijn orde van het Heilig Kruis. In zijn giftbrief staat "want de steede is wonderlycke seer verwoestet vnde verwemen, waeromme daer seer groot arbeyt toehoort." Het generale kapittel, gehouden van 15-17 mei 1465, hecht formeel goedkeuring aan het stichten van de orde van het Heilige Kruis. In 1465 neemt Prior Hendrik van den Berge, drie priesters

en een lekebroeder hun intrek om te beginnen aan de wederopbouw en instandhouding van de goederen. Zij waren afkomstig uit het klooster van Bentlage. Op 21 juli 1465 wordt de voorlopige schenking door Wiltinck omgezet in een definitieve omdat hij zeer te spreken is over de aanpak van de kruisbroeders. Het klooster krijgt de naam Domus Novae Lucis (huis des nieuwen lichts). Kort na de stichting ontstaat er in het klooster een flinke brand waarbij niet alleen kloosterlingen omkomen maar ook vele brieven en kleinoden in vlammen opgaan. In de Vidimus brief van 1476 wordt verklaard "dat, de voorscr. koopbes bewys en brieve met meer cleynodn vnde guederen op deselve stede Apell, in der capellen unde slaephuse, leyder verbrant sint."

In de oorkonde van 1466 vindt men ook de aanwijzing dat hier vroeger behalve een landbouwbedrijf, een bedeplaats en dan op zijn minst een kapelletje is geweest. Tot de bezittingen van "Apell" moet vroeger al een molen hebben behoord. Daarover legde "de oldermans uyt westerwolde unde Drenthe" een verklaring af dat ook in 1466 Eggo to Westerwolde aan het pas gestichte huis der kruis-

broeders het recht verleende een molen te bouwen. Zij verklaarde "woe in verleden tijden eene waetermollen gelegen hebbe toe Apell bij dat clooster, nu van orden der Hillige Cruycers, in der tijd dat clooster voorgescreven hoerde toe aen orden promonstreet unde clooster Schildwolde". Inderdaad verleende de Hoofdeling Eggo van Westerwolde in 1466, na verklaard te hebben, dat er tevoren een watermolen was geweest, nu aan de kloosterlingen verlof gaf, om: "te leggen, te maeken vnde toe hebben, buyten off bynnen den clooster Apell voorsc., toe eeren willen, twie waettermollen, een koorenmollen vnde een oely mollen in off bueten den riviere de Ae gehieten, op de cloosters voorsc. gronde" De broeders hebben het water afgeleid door het graven van het Molendiep of de Molen-A. De molen werd gebouwd in vakwerkstijl waar de gracht in het Molendiep of de Molen-A uitkomt, juist buiten het kloostererf. Volgens de gegevens van wijlen dhr. B. van der Veen Czn. is dit de enige water-aangedreven molen in de provincie Groningen geweest. De kloosterbroeders vormden een gemeenschap welke zich zoveel mogelijk zelf in eigen behoefte voorzag. Tijdens de Spaanse overheersing vluchtten er veel kloosterlingen, zo ook uit het klooster Ter Apel. Toen de Stad Groningen in 1619 Westerwolde kocht ging ook het klooster aan de stad over. De daar toen nog aanwezige kloosterlingen mochten er tot aan hun dood blijven wonen. De laatste Prior, Harmannus Meijer, is er tot zijn dood in 1638 blijven wonen. Deze Prior wordt in een

opstelling van de goederen en schulden van het klooster uit 1638 slechts genoemd als "administrator van het gasthuis Ter Apel". Het klooster was dus een gasthuis geworden. In een inventarisatie uit 1637 wordt melding gemaakt van "eine watermollen vmme rogge vnd korne tho malen vnd ander sidt eine oliemollen." In de inventarisatie van het keukengerei komt een stenen hand-mosterdmolen voor. Het molengebouw, in 1637 weer bruikbaar gemaakt, werd verhuurd. In 1639 en in 1642 deed de huur 30 car.guldens in het jaar. Bij het huurcontract uit 1642 werd bedongen dat de huurder "de olymoelen op syn eygen kosten als vooren gesecht weder veerdich ende gangbaer sal maecken; vorders sal de moelenaer gehouden wesen het mudde voor twee stuiver te malen; sal oock geen swynen en hoenders ten regard van de moelen huyre mogen holden, mits tot behuysinge daer toe genietende 't olde gasthuys soo de moelenaer heeft bewoont".

Bij de inval op 21 september 1665 door de bisschop van Munster liep het molengebouw zoveel schade op dat alleen de korenmolen werd hersteld en in gebruik bleef. De moleenaar woonde toen "in de Poorte". In de zomer van 1830 schrijft Gerbrand Vissering in zijn reisverslag "Digt bij

het dorp kwamen wij in eene lange breede laan van eikenbomen, waar wij alras aan onze linkerhand een heerlijk gezigt op eene watermolen hebben, zijnde een korenmolen die door het water van de A gedreven wordt en de enigste is in onze provincie; dezelve was nu echter zeer vervallen". In de beschrijving van, Van der Aa uit 1839 lezen we; "de roggemolen, welke nog vóór weinige jaren aanwezig was, lag binnen de omtrek der grachten, was van benteimer bloksteen in vakwerk-stijl opgebouwd, en werd gedreven door eenen arm van de Aa, welke de kloosterlingen tot dat einde er hadden heen geleid".

De molen raakte in verval en was al vele jaren niet meer in gebruik toen het geheel omstreeks 1835 werd gesloopt. In 1897 waren de fundamenteen nog aanwezig. In het afgelopen voorjaar heb ik met de heer Naaijer een bezoek gebracht aan het Klooster Ter Apel. Het bleek niet moeilijk te zijn om de Molen-A te vinden. Na enig zoeken onder de oever begroeiing kwam er een Benteimer-steen te voorschijn. De vraag is of deze steen op zijn goede plaats ligt daar er veel van deze stenen gebruikt zijn als afscheiding langs het pad dat naar een van de woningen loopt. Er bestaan plannen om in ieder geval

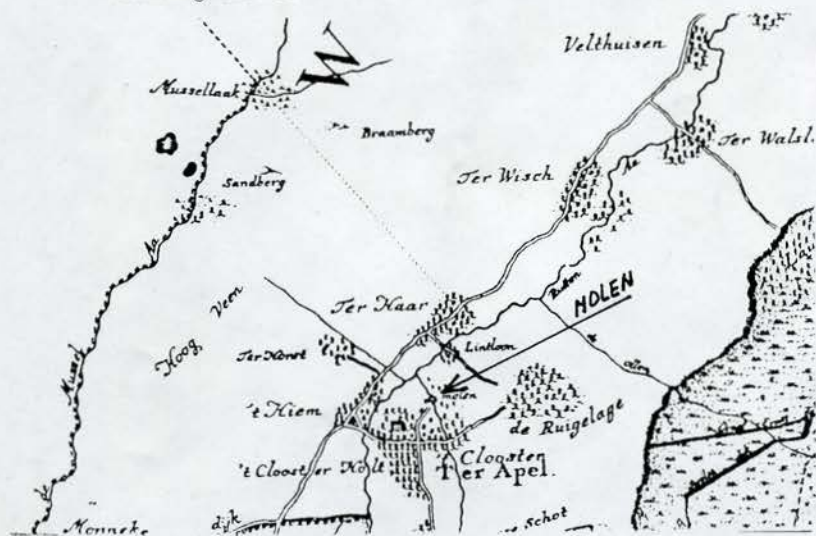
Watermolen bij Veele, omstreeks 1840
Naar een krijttekening van dhr. J.S.G. Koning

de molenbeek in ere te herstellen. Het waterpeil zal men verhogen door water uit het Stadskanaal naar het B. Tijdenskanaal te laten stromen. Ter hoogte van de molen zal dan een stuwvijver komen.

Geraadpleegde literatuur:

1. Molengegevens, B. van der Veen Czn. 1933.
2. Molengegevens, H. Hagens, Almelo.
3. Groninger Volks-almanak, Het klooster Ter Apel, door Feith. uitgave voor het jaar 1842.
4. Bijdrage tot de geschiedenis van de waterstaat toestand van Westerwolde, door J. Sijkens, 1924.
5. Het klooster Ter Apel, door Dr. A.T. Schuitema Meijer, 1966
6. De geschiedenis van Westerwolde I; het landschap, door J.J. Delvigne en G.J. Koopman, 1991.
7. Gepeild en aangekaart, redactie J.N.H. Elerie e.a., 1992
8. Ned. Mon. voor Geschiedenis & Kunst, Groningen deel I.
9. Aardrijkskundig weekblad der Nederlanden, door A.J. v.d. Aa, Gorkum 1839.

Fragment uit de kaart van Beckeringh uit 1781

Even de laatste stand van zaken voor wat betreft onze actie voor het werven van nieuwe vrijwilligers. Het succes is inmiddels al weer groter geworden. Nog steeds melden zich mensen aan als gevolg van alle publiciteit maar ook doordat de nieuwe cursisten hun enthousiaste verhalen aan de achterban vertellen. Het gevolg van het één en het ander kunt u lezen in onderstaand persbe-

richt. Het leek ons leuk u te laten zien hoe we de pers op de hoogte houden van onze activiteiten.

Molenaars schorten actie op!

Het afgelopen voorjaar heeft de PR-commissie van de gezamenlijke Groninger molenorganisaties een actie gevoerd voor het werven van nieuwe vrijwillig molenaars. Vooral door de grote aandacht die zowel de

geschreven pers alsmede radio en tv-stations aan de actie hebben geschonken is het een geweldig succes geworden.

Doelstelling was 50 nieuwe vrijwilligers werven tijdens 4 openbare lessen. Na slechts 2 bijeenkomsten was het resultaat **40 aanmeldingen** waarvan inmiddels reeds **32 cursisten** enthousiast met de opleiding zijn begonnen. Hierdoor hebben op dit moment alle instructeurs vol huis (lees molen).

Daarom worden voorlopig geen nieuwe openbare lessen gegeven en moet gewacht worden tot een aantal mensen het examen met goed gevolg heeft afgelegd. Waarschijnlijk is dat het volgend voorjaar het geval. Er zal daarna opnieuw actie worden gevoerd. ✂

Eén keer, niet weer

Het leven nog eens overdoen
Is iets, wat ik niet begeer.
Al is het nog zo mooi geweest
Beslist geen tweede keer.

Ik voel heel goed, dat 'k ouder word,
Dat krachten mij begeven.
En toch verlang ik 't einde niet,
Te schoon is nog het leven.

Wanneer ik naar een ander kijk,
Zij hebben ook hun hinder.
Veel zorgen en daarbij verdriet,
Het kan nog altijd minder.

Dan zeg ik vaak tegen mijzelf:
Begin maar niet te klagen,
Geen medelijden met jezelf,
Bewaar 't voor kwader dagen.

Wanneer ik bij mijn kind'ren ben
En zie ik daar de jeugd,
Dan lach ik met een blij gemoed
Het hart vervuld van vreugd.

Als je 't verdriet van and'ren ziet,
Hoe ze zijn terneergeslagen,
Dan vraag je voor hen beterschap
Voor nieuwe goede dagen.

Al neem je niet de kwalen weg,
Herstel is niet te geven.
Gelukkig dat je schenken kunt
Veel blijk en medeleven.

H. Blaauw

*Met dit gedicht neem ik afscheid van alle trouwe
lezers van De Nieuwe Zelfzwichter.
Ik wens jullie allemaal: Gelukkige feestdagen, een
gelukkig Nieuwjaar en nog vele goede molenjaren.*

Verstild verleden (23)

Afgelopen herfst moest ik voor mijn werk twee keer naar het Duitse Waddeneiland Borkum. Vertrek vanaf de Eemshaven was niet mogelijk omdat de boot te vroeg terug zou varen. Noodgedwongen werd vanaf Emden vertrokken. Een tocht van maar liefst 2½ uur. In het midden van de vorige eeuw voer er vanaf Emden alleen een zeilboot en duurde de overtocht maar liefst 8 uur.

Beide dagen had ik wat het weer betreft erg veel geluk. Het zicht was formidabel. Op één van de dagen scheen de zon tussen de wolken door. Het licht viel met betoverende schoonheid op Delfzijl. Ondanks de aanwezigheid van industrie en flatgebouwen was molen de *Adam*

prominent aanwezig. De zonnestralen gaven de wieken een extra accent. Delfzijl leek door de lichtval erg veel op een schilderij van één van de Hollandse meesters. 'Dit zou de molenaar moeten zien', dacht ik nog bij mezelf. De *Adam* weer als bakken voor zeelieden. In de vorige eeuw was de *Adam* zeker een bakken. De tijd van de grote barken en brikken, beladen met hout en chilisalpeter. Ook de tijd van de kleinere schoeners en tjalken. Een economie afhankelijk van de wind!

De *Adam* heeft het allemaal nog meegemaakt. Heel wat kapiteins, stuurlieden, ketelbinkies en pikbroeken zijn langs de Molenberg gelopen. Hoeveel masten zal molenaar Geertsema vanaf zijn stelling gezien

hebben? Waarschijnlijk honderden. De *Adam* werd in 1875 op deze plaats gebouwd. Daarvoor was de *Adam* poldermolen te Bedum. De *Adam* is de vierde molen op de Molenberg. De eerste molen werd omstreeks 1630 gebouwd. Deze werd ongeveer honderd jaar later vervangen door een achtkante koren- en pelmolen. In 1818 verrees een nieuwe molen op de Molenberg. In 1847 werd deze molen verhoogd. In 1875 ging de molen in vlammen op. Het stenen onderstuk werd bij de plaatsing van de *Adam* opnieuw gebruikt. Een Molenberg, zoals de op 10 juli 1902 gestempelde prentbriefkaart laat zien, zal men tevergeefs zoeken. Alle oude huizen zijn verdwenen. De Molenberg is eerder een molenmuur, maar de schoonheid van de *Adam* is gebleven, zeker vanaf de zee gezien.

Het komende jaar zal ze weer genieten van vele zeilschepen, klein en groot en de zeelieden zullen zich vergapen aan een 'Hollandse molen'. Succes molenaars van Farmsum en Delfzijl, zorg voor 'sail' in de zeilen.

foto: Coll. M. Westers, Nieuwe Pekela

C.E. van der Horst

Over een molenverzameling

1 In *De Nieuwe Zelfzwichter*, nr. 3 besloten wij de boekbesprekingen met 'Molens in veelvoudig perspectief' een Oost Vlaamse uitgave.

Met een vervolg op dit boek vangen wij onze besprekingen van deze keer aan:

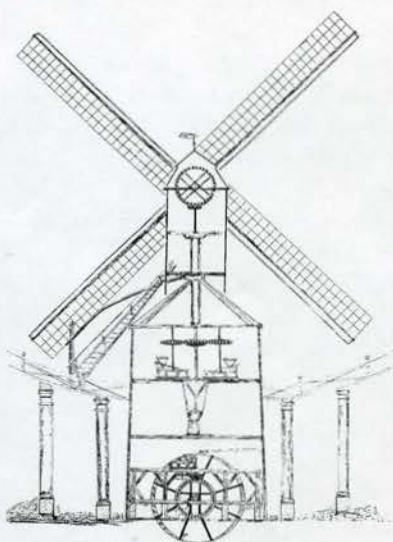
Dr. Paul Huys - 'Molen en molenaar te kijk gesteld' - Molinologische opstekken, deel II. Uitgave van de Provincie Oost Vlaanderen - Gent 1996.

351 pagina's geïllustreerd met talrijke reproducties van oude prenten + een enkele doorsnedetekening. Het boek is verkrijgbaar bij genoemde provincie - afd. Kunst en Cultuur, W. Wilsonplein 2 - 9000 Gent. Prijs 400 BEF (= ca. f 22,-)

Ook dit boek (paperback) is ingedeeld in een aantal hoofdstukken bijvoorbeeld: 'Molen en molenaar in de literatuur' met een keur van Middeleeuwse vertellingen, sagen en legenden. Voor ons land is bijvoorbeeld de berijmde beschrijving uit 1751 opgenomen van alle Schiedamse molens! Het 2^e hoofdstuk 'Molen en molenaar in de volkenkunde' bevat verhalen van Heiligen, maar ook molenraadsels vindt men hieronder. Een voorbeeld: wat is het verschil tussen God en de mulder? (dat God opgehouden heeft te scheppen en de mulder het heel z'n leven doet) Of Waar is er maaltijd zonder eten? (op de molen).

Van hoofdstuk III - Molen en molenaar als metafoor - naar IV - Molenarchivalia - een nogal lastig hoofdstuk omdat de opgenomen berichten van 1501 - 1780 in het oud-

Nederlands zijn opgenomen. Het boek (oplage 1000 exemplaren) geeft veel interessants!

Bouwaanvraag voor een windmolen te Kruishoutem op een reeds bestaande korenwatermolen, 1854.

Uit: "Molen en Molenaar te kijk gesteld".

2 'Mühlen in Deutschland' (foto boekje) een uitgave van de DGM (Deutsche Gesellschaft für Mühlenkunde und Mühlenerhaltung). Verfatter Erhard Jahn. Uitgeverij Laumanns Druck - Hansastr. 2

59557 Lipstadt - Prijs D.M. 18.80 (incl. porto)

Dit boekje (afm. 240x165 mm) beoogt een overzicht in foto's te geven van

het huidige Duitse molenbezit. Het bevat niet minder dan 175 (!) afbeeldingen in kleur van verschillende wind- en waterradmolens uit geheel Duitsland (west en oost) en al die foto's op slechts 96 pagina's. Heerlijk om in te bladeren. Bij de diverse landsdelen zijn kaartjes afgedrukt waarop de molens zijn aangegeven. Deze zijn echter te summier en daardoor onbruikbaar.

Uit de beknopte beschrijvingen in de tekst worden we gewaar dat zoveel molens oneigenlijk worden gebruikt (horeca, tentoonstellingsruimte, woning, enz. enz.) en dat is jammer. Een grootser opgezet en uitgebreider net van vrijwillige molenaars zou hier een uitkomst kunnen bieden! Terugkomend op dit boekje: aanbevolen voor elke molenliefhebber, dus zowel de leek als de molinoloog. Bestellen dus!

Die Turmwindmühle in Wendhausen ist die letzte fünflügelige Mühle Deutschlands.
foto: coll. CEvdH

3 En nu een heel bijzonder boek: "Het Nederlands malen koren-molenboek" door Jos Gunneweg en Willem Roose.

Een uitgave van Het Ambachtelijk Korenmolenaarsgilde. Lienden zonder jaar (=1997) - 123 pag - A4 formaat in harde geplastificeerde omslag.

Volop zw/w geïllustreerd met hedendaagse maar ook oude foto's, waaronder een aantal nimmer eerder gepubliceerd. ISDN 90-9010 626 -X- Prijs f 49,50. De portokosten komen er uiteraard nog bovenop.

Dit boek is anders dan de gebruikelijke molenboeken, het beschrijft namelijk al die korenmolenbedrijven in ons land die nog echt beroepsmatig worden gebruikt (variërend van één dag tot de gehele werkweek, maar met een minimale verwerking van 1000 kg graan per week). Van de beschreven molens - 47 stuks - wordt op 2 pagina's behandeld:

De molen - geschiedenis; De inrichting - welke machines, silo's e.d. worden gebruikt; De molenaars - waar vandaan, opleiding, waartoe gedreven enz.; Het bedrijf - wat fabriceert men, voor wie, wanneer in bedrijf, wanneer toegankelijk e.d.

Voor uw recensent die gedurende zijn leven nog veel echt werkende molens heeft zien draaien en malen, is dit boek zeer boeiend, zelfs geur en geluid komen in de herinnering terug! Vervlogen tijden herleven... De tekortkomingen in het boek, 2 spiegelbeeld foto's (Terwolde *De Ooievaar* en *Oudorp 't Rode Hert*) en een te groot aantal drukfouten, neem ik hierbij voor lief. Van aankoop van dit boek zult u vast geen spijt krijgen! Besteladres: Het Nederlands malend korenmolenboek - Wichmanlaan 43 - 4033 HE Lienden

4 In *De Zelfzwichter*, nr. 1 van 1996 gaven wij onze lezers een overzicht van de nog steeds groeiende reeks uit België: "Kadastergegevens wind- en watermolens" door Herman Holemans, onlangs verscheen

deel 4 'Westvlaamse wind- en watermolen (1835 - 1990) - gemeente K-L - 104 pagina's - geïllustreerd. Een brochure in A-4 formaat waarbij men in één oogopslag het molenbestand van elke gemeente bij onze zuiderburen kan nazien, resultaat van een monnikenwerk!

Ook deze uitgave is weer te bestellen bij de Studiekring 'Ons Molenheem' Breeërsteenweg 124 - 3640 Kinrooi (Prijs rond de f 15,-). De serie wordt voortgezet.

5 Bij dezelfde Studiekring (zie boven) verscheen een eenvoudige brochure getiteld 'Molens en hun attributen in de heraldiek' door G.K. Kockelbert.

Deel 1, - A - H (met wapenafbeeldingen in zw/w. - 35 pagina's

Dagelijks grote bedrijvigheid in de korenmolen *Joeswert* te Feerwerd. De molenaars Rolf Wassens en Hans Wolthuis voeren hier de scepter. Op deze luchtfoto was het molenaarsbedrijf van H. de Groot nog werkzaam in de molen.

foto: coll. CEvdH

Behandeld worden familie- gemeente- en stadswapens betreffende molens en hun onderdelen, totaal 115 stuks uit geheel West-Europa. De uitgave wordt aan donateurs gratis verstrekt.

6 "Les ouvrages hydrauliques" is een bijzonder boek over de watermolens in Frans België, Wallonië. Het boek afm. 245x209 mm is een uitgave van het Ministerie van Wallonië, met medewerking van de Koning Boudewijn Stichting. Foto's en schetsen geven een beeld van veel watermolens in Frans België. Ook de turbine komt uitgebreid aan bod. Het boek is geschreven in de Franse taal, dus voor vele molenvrienden is dat toch wel een hele klus. De vele afbeeldingen maken het boek toch zeer interessant. De afbeeldingen in kleur zijn heel mooi, maar de illustraties in zw/w zijn bepaald te min. Verkrijgbaar bij: "Fonds du Patrimoine de Qualite-Village-Wallinie ASBL, Turlurette 10, 4861 Soiron (België). Prijs 1145 BEF, ongeveer f 62,50.

De Molenwereld komt!

In januari 1998 komt het eerste nummer van de 'Molenwereld' uit, het nieuwe molenblad voor iedereen die zich interesseert voor molens of zich ermee bezig houdt. De 'Molenwereld' staat open voor alle facetten van molens, zowel in woord als in beeld. Functies en soorten, hun geschiedenis en techniek, taal en de cultuur, hun relatie met mens en maatschappij, het molenbehoud, de molenbiotoop, actueel nieuws enz., enz.; het krijgt allemaal een plaats in de 'Molenwereld'.

De Stichting Molenwereld, de uitgever van het blad, wil van de 'Molenwereld' een blad maken, waar u wat aan hebt op molengebied, niet alleen op het moment van verschijnen, maar ook een blad, dat u, bij wijze van spreken, jaren later nog met plezier bekijkt, een blad, waarin u informatie van blijvende waarde terugvindt. Dat blijkt al uit de artikelen die gereed liggen voor het eerste nummer. Weleens een molen gezien met één vijzel en twee voorwaterlopen? Danken zestienders nu echt hun naam aan Amsterdamse voeten? Hoe zit het nu met de koningspil? En is het echt wel in de haak? Wie zijn de initiatiefnemers van de 'Molenwereld' en wat bezielt ze? Een honderdjarige en nog veel meer. U treft het allemaal en nog meer aan in de 'Molenwereld', te beginnen in januari 1998.

Niet alleen de inhoud is bepalend voor een blad, de vorm is dat ook. Die vorm krijgt dan ook alle zorg

van de uitgever en de drukker. De 'Molenwereld' verschijnt maandelijks met een gecombineerd nummer voor juli/augustus. De omvang is minimaal 24 pagina's en op zijn minst de omslag is volledig in kleur. Het oog wil ook wat. Vandaar dat het afbeeldingsmateriaal veel aandacht krijgt: kaartmateriaal, tekeningen, interessante archiefstukken, foto's van recente datum en van ver daar voor. De 'Molenwereld' wil gewoon het blad op molengebied zijn, waarnaar u al jaren uitziet en blijft uitzien.

De Stichting Molenwereld wil de prijs voor het blad zo scherp mogelijk stellen voor iedere molenliefhebber. De abonnementsprijs voor het jaar 1998 is daarom voor Nederland vastgesteld op f 97,50. Maar wij hebben ook nog enige interessante kortingsmogelijkheden: wanneer u al lid bent van 'De Hollandsche Molens', het Gilde van Vrijwillige Molenaars of het Ambachtelijk Korenmolenaarsgilde dan mag u f 5,- af trekken van deze abonnementsprijs.

Als u er eigener beweging voor zorgt dat uw abonnementsgeld voor 1 januari 1998 voldaan is, dan betaalt u nog minder: f 87,50. Mensen die donateur worden van de Stichting Molenwereld tegen een minimumbedrag van f 125,- ontvangen het blad geheel gratis! Mocht u desondanks een betaling ineens een te groot bedrag vinden dan mag u ook volstaan met het insturen van twee betaalkaarten of eurocheques elk ter waarde van de helft van het abonnementsgeld of donatie. De ene kaart wordt dan door ons direct geïnd, de andere op een door u aan te geven datum, maar niet later dan 1 juni 1998. Als u achteraf een nota voor uw abonnement wilt ontvangen, vermeerder dan het bedrag met f 2,50. U kunt uw abonnementsgeld of donatie overmaken op girorekening 4506935 of bankrekening 3750.30.867 t.n.v. Stichting Molenwereld te Moerkapelle onder vermelding van uw naam en adres. Abonnees in België betalen 1850 Bfr, over te maken op Postcheque 000-1746998-28. Tarieven in overige landen worden op aanvraag verstrekt. U kunt u ook schriftelijk aanmelden als abonnee of donateur bij de Stichting Molenwereld, Antwoordnummer 12104, 2740 WD Moerkapelle [door het insturen van de antwoordcoupon in dit tijdschrift].

Als u nog meer informatie wilt hebben, bijvoorbeeld over advertenties of advertentietarieven, neem dan (schriftelijk) contact op met de Stichting Molenwereld, Moerdijkstraat 39, 2751 BE Moerkapelle, fax 079-5931303 of (telefonisch) met de voorzitter van de stichting, de heer M.G. Coops (tel. 0566-621086).

HET MOLENWINKELTJE

Onderstaande artikelen zijn bij de Vereniging of Stichting op aanvraag verkrijgbaar (zie voor adressen de Colofon). De prijzen gelden afgehaald bij de fam. Dijk, Aduarderdiep 3, 9833 TG DEN HAM (Gn), ' (050) 403 17 22.

Bij toezending worden verzend- en portokosten in rekening gebracht. Aangezien deze kosten sterk afhankelijk zijn van de bestelde artikelen, worden zij niet hier, maar alleen op de factuur vermeld. De letter/cijfer kode is de bestelkode.

MOLENANSICHTKAARTEN per stuk f 1,00

MA01 (kleur, serie 12 stuks) f 10,00

Den Andel	KoPel De Jonge Hendrik (7)
Finsterwolde	KoPel molen Ganzedijk (38)
Noordhorn	KoPel Fortuna (140)
Paterswoldsemeer	WATER De Helper (39)
Sebaldeburen	WATER De Eendracht (42)
Ten Boer	ZA+KO Bovenrijge (20)
Ter Haar	KoPel Standerdmolen (126)
Uithuizermeeden	WATER Goliath (122)
Veelerveen	KOREN Niemans molen (15)
Vriescheloo	KOREN De Korenbloem (16)
Zuidwolde	WATER Krimpstermolen (9)
Zuurdijk	KoPel De Zwaluw (66)

MA02 (kleur, serie 8 stuks) f 7,50

Garmerwolde	WATER Langelandster M. (21)
Noorddijk	WATER Noordermolen (85)
Noorderhoogebrug	KOREN Wilhelmina (87)
Onderdendam	WATER Zilvermeeuw (10)
Westerwijtwerd	WATER De Palen (77)
Zuidwolde	WATER Koningslaagte (13)
Zuidwolde	WATER Krimstermolen (9)
Zuidwolde	WATER 't Witte Lam (12)

MOLENFOTO'S (kleur, per serie 10 stuks) f 10,00

MF01

Garmerwolde	WATER Langelandster (21)
Garsthuizen	KoPel De Hoop (114)
Kolham	KOREN Enterprise (98)
Leegkerk	WATER De Jonge Held (57)
Slochteren	WATER Fraeylema (109)
Slochteren	WATER GrootePolder (111)
Slochteren	WATER De Ruiten (113)
Wedderbergen	WATER (127)
Wedderveer	ZAAGM Spinnepkop (128)
Westerwijtwerd	KoPel Zeldenrust (75)

MF02

Appingedam	WATER Olingermolen (6)
Vierverlaten	WATER Zuidwendinger (55)
Glimmen	WATER Witte Molen (49)
Klein Wetsinge	KoPel Eureka (1)
Midwolda	WATER Paaltjaker
Onderdendam	WATER Zilvermeeuw (10)
Overschild	KOREN Windlust (22)
Spijk	KoPel Ceres (18)
Westerwijtwerd	WATER De Palen (77)
Zuidwolde	WATER 't Witte Lam (12)

THEELEPELTJES

TH01

Molenaafbeelding in diverse typen op steel f 4,-.

TH02

Verzilverd, met ovale of ronde Delfts blauwe molenaafbeelding f 5,-.

STICKERS

ST01

Met embleem Vereniging Vrienden van de Groninger Molens f 1,-.

ST02

Met afbeelding van een Groninger Molen f 1,-.

MOLENBOUWTEKENINGEN (schaalmodellen)

BT01

Standerdmolen f 10,-.

BT02

Wipmolen f 10,-.

BT03

Stellingmolen f 12,50

BT04

Spinnemolentje f 5,-.

BP01

BORDUURPATRONEN (met diverse molenaafbeeldingen) f 10,-.

LB01

LESBRIEF over molens f 1,-.

MT01

MOLENTEGELTJES f 5,-.

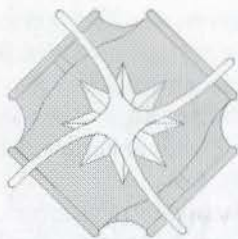
BR01

BROCHURE Zelfzwichter 40 pagina's informatie in gekleurde omslag f 2,50

ZZxx

DE ZELFZWICHTER (verschenen nummers) t/m nr.20 f 2,00, nr.21 - nr.84 f 2,50

VERENIGING VAN VRIENDEN VAN DE
GRONINGER MOLENS

STICHTING DE GRONINGER MOLEN

GILDE VAN VRIJWILLIGE MOLENAARS

